H M

MARS *et* HISTORIA

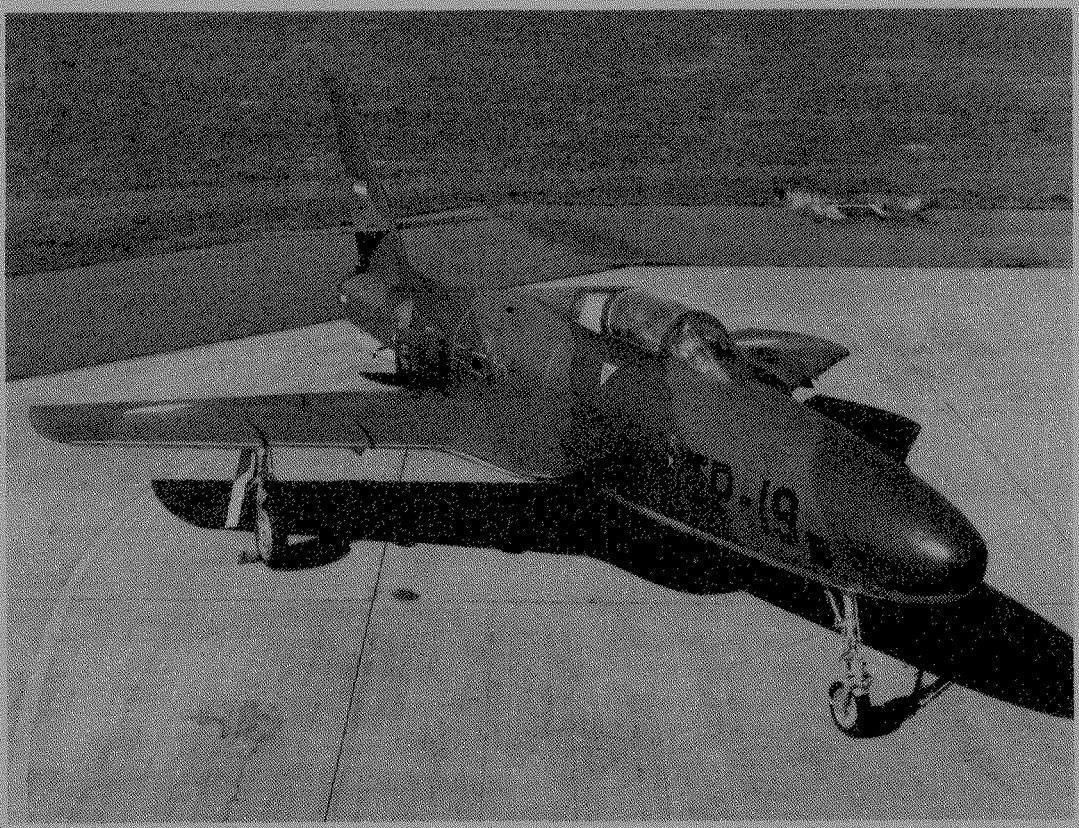

23e Jaargang nummer 4 - juli/augustus 1989

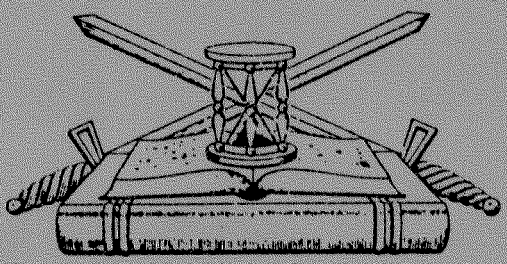

ORGAAN
van de Nederlandse Vereniging ter beoefening van de Militaire Historie. Opgericht 20 augustus 1966. Verschijnt 6 x per jaar.

Beschermheer: Z.K.H. Prins Bernhard der Nederlanden.

SAMENSTELLING VAN HET BESTUUR:
Voorzitter: H. Muller, **Vice-Voorzitter:** F.J. van Lier, **1e Secretaris:** Mevr. P.H.Th. Dumon, **Penningmeester:** drs. J.A. Bom, **2e Secretaris:** E.W. van Popta, **Leden:** Jhr.Mr. D.J.H.N. den Beer Poortugael, J. van den Berg, B.C. Cats, H.F. Fabri, C.N. Nicolas, Mr. Ch.L.M. Schaepman.

ADRESSEN DAGELIJKS BESTUUR:
Voorzitter: Willem III-laan 14, 4835 LB Breda, tel.: 076-653239. **Vice-Voorzitter:** Herenstraat 9, 4116 BK Buren. **Secretaris:** Aart van der Leeuwlaan 56, 2624 LD Delft, tel.: 015-567564. **Penningmeester:** Storm van 's-Gravesandeweg 23, 2242 JB Wassenaar, tel.: 01751-18624. De contributie bedraagt per jaar min. *f* **35,00**, te storten op rek.nr. 65.82.12.125 van de Nederlandsche Middenstandsbank te Wassenaar, t.n.v. de Nederlandse Vereniging van Militaire Historie of op giro **29 40 790** van de N.V.M.H. te Wassenaar.

SAMENSTELLING REDAKTIECOMMISSIE:
J. van den Berg, H.F. Fabri, E.W. van Popta.
Redaktie-adres: Mgr. Bekkerslaan 151, 2286 CE Rijswijk (Z.H.), tel.: 070-937425.

Ledenadministratie: EW. van Popta, Mgr. Bekkerslaan 151, 2286 CE Rijswijk (Z.H.), tel.: 070-937425.

AFDELINGSCORRESPONDENTEN:

(1) 'KRIJGSGESCHIEDENIS, KORPSGESCHIEDENIS KL' vóór 1813 olv drs. J.P.C.M. van Hoof, Smaragdhorst 185, 2592 RJ 's-Gravenhage, 070-855821
ná 1813 olv E.H. Brongers, Rhodestraat 20, 6363 AZ Wijnandsrade (gem. Nuth) 045-242962

(2) 'TRADITIES EN CEREMONIEEL' olv P. van der Burg, Hoofdstraat 94, 3972 LC Driebergen 03438-17588

(3) 'UNIFORMKUNDE' olv F.A.Th. Smits jr., Wilgendreef 289, 2272 ET Voorburg 070-873961
M. Talens, Salomonszegel 115, 7322 ET Apeldoorn 055-661706

(4) 'RIDDERORDEN EN ONDERSCHEIDINGEN' olv H.G. Meyer, Vollenbergstraat 6, 5801 RP Venray 04780-82992
B.W. Wagenaar, Händelstraat 18, 1901 VA Castricum 02518-53084

(5) 'MILITAIRE EMBLEMEN' olv. B.C. Cats, Claudiagaarde 72, 1403 JR Bussum 02159-13563
C. van Ekeris, Anslostraat 183, 2533 KD 's-Gravenhage 070-886566

(6) 'WAPENS EN MUNITIE' olv J. Lenselink, Oxfordlaan 49, 2314 EB Leiden 071-894012

(7) 'MILITAIRE MUZIEK' olv mr. R.A. Schimmel, de Mildestraat 57, 2596 SW 's-Gravenhage 070-246568

(8) 'OVERZEESE VERSTERKINGSWERKEN MET NEDERLANDSE HISTORIE' olv A.F. Lancker, Beilerstraat 89, 9401 PE Assen 05920-18081

(9) 'MARITIEME GESCHIEDENIS' olv M.K. Zaagman. Ds. Van den Boschlaan 225, 2286 PH Rijswijk (Z.H.) 070-946539

(10) 'NAPOLEONTICA' olv. Joh. Schaede, Wouwermanstraat 3III, 1071 LW Amsterdam 020-6624311

(11) 'TWEEDE WERELDOORLOG' olv J.H. Berlemon, J.F. Kennedylaan 70, 2324 EX Leiden 071-315737

(12) 'MILITAIRE EN CIVIELE MINIATUURFIGUREN' olv. C. Frazer, Saffraanplein 1, 1314 HJ Almere 03240-42868

(13) 'VAANDELS EN STANDAARDEN' olv Kl. Sierksma. 'Nij Midgaard', Woelwijk 1, 9255 KE Tytsjerk 05118-2524

(14) 'EERSTE WERELDOORLOG' olv dr. F. Snapper, Burg. Patijnlaan 136, 2585 BM 's-Gravenhage

(15) 'KONINKLIJKE MARINE' olv. B.E. Stuit, Middelzand 2711, 1788 CM Den Helder 02230-44649

(16) 'MILITAIRE GENEALOGIE' olv G. van Zuijdam, Dennenlaan 12, 7313 AM Apeldoorn 055-553839

(17) 'MILITAIRE FOLKLORE' olv F.W. van Steen, Lion Cachetstraat 2, 3851 ZE Ermelo 03417-51983

(18) 'MILITAIRE VOERTUIGEN EN TANKS' olv M.C. van der Hoog, Surinamestraat 40, 2585 GK 's-Gravenhage 070-634391
J. Bloemendaal, Scheldelaan 10, 2105 XG Heemstede 023-291324
W. den Dunnen, Hendrik Hamelstraat 58, 2595 VM 's-Gravenhage 070-834659

(19) 'KONINKLIJKE LUCHTMACHT' olv J. van den Berg, Cronestein 85, 2804 EL Gouda 01820-34283
Dr. P.C. Boer, Waterklaver 2, 2804 PN Gouda 01820-35332

(20) 'KNIL' olv. C.A. Heshusius, Van Alkemadelaan 350, flat 316, 2597 AS 's-Gravenhage 070-248495

(21) 'MILITAIRE BIBLIOGRAFIE TIJDSCHRIFTEN' olv Drs. M.J. Lohnstein, Heemskerklaan 58, 6881 ES Velp 085-618696

(22) 'MILITAIRE GEDENKTEKENS EN MONUMENTEN' olv. drs. J.A. Bom, Storm van 's-Gravesandeweg 23, 2242 JB Wassenaar 01751-18624
J. Albarda, Lindenheuvel 12A, 1217 JX Hilversum 035-46815

(23) 'KORPS MARINIERS' olv drs. J. Nuis, Graaf Willem de Oudelaan 187, 1412 AS Naarden 02159-46037

★

Reeds verschenen nummers kunt U, zolang de voorraad strekt, aanvragen bij de heer J. van den Berg, Cronestein 85, 2804 EL Gouda.
Losse nummers, inclusief portokosten *f* 6,75, over te maken aan de penningmeester. Het vierde Lustrumnummer (nr. 5/86): *f* 12,50, inclusief portokosten.

MARS *et* HISTORIA

De 'NEDERLANDSE VERENIGING TER BEOEFENING VAN DE MILITAIRE HISTORIE', opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij K.B. no. 50 van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de studie van geschiedenis, ceremoniëel, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

INHOUD:

F.J. van Lier: Militariade
Dr. F. Snapper: Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in augustus 1914 en de invloed hiervan op het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in september 1939
E.H. Brongers: Generalleutnant Hans Graf von Sponeck
Drs. R.P. de Graaf: De slag bij Woeringen. Over de laatste middeleeuwse ridderkrijg
Aanmeldingsformulier Jaarlijkse Algemene Ledenvergadering 1989
Bestuursmededelingen: Jaarlijkse Algemene Ledenvergadering 1989; Jaarverslag van de secretaris; Agenda; Dagindeling Jaarvergadering; 11e Opgave van aanvulling en wijziging op de ledenlijst van september 1987.
De Duik- en Demonteerschool van de Koninklijke Marine
Programma Najaarsexcursie 1989.
Staat van baten en laten; Balans
Nieuwe luchtvaartboeken.

11 november a.s.

GROTE RUILBEURS IN HET MILITAIRE LUCHTVAART MUSEUM

Zie elders in dit nummer!

11 november a.s.

JAARLIJKSE ALGEMENE LEDENVERGADERING

Zie elders in dit nummer!

11 november a.s.

VEILING 'STICHTING DIEKERHOFF-FONDS'

Zie elders in dit nummer!

Op de voorkant:
De nieuwste aanwinst van het Militaire Luchtvaart Museum, een Republic RF-84F Thunderflash (TP-19).
De jaarlijkse algemene ledenvergadering vindt op 11 november plaats in het Militaire Luchtvaart Museum te Soesterberg. (Foto: AVD/KM)

MILITARIADE

Een tweemaandelijkse rubriek vol wetenswaardigheden, voor U en met U verzameld door F.J. van Lier, Herenstraat 9, 4116 BK Buren (Gld.).

1. Van ons medelid Mr.J.H. Carstens ontvingen wij een korte bijdrage over Dr. C.L. Walther Boer, die we hier onverkort laten volgen:
'In het Jaarboek 1988 van 'Die Haghe', blz. 113 e.v. wijdt Lambert den Haan Sr. een artikel met interessante foto's aan Dr. C.L. Walther Boer, een uniek Hagenaar, naar wie in 1985 de Walther Boer-weide in het Haagse Bos werd genoemd, de plaats waar sedert enige jaren weer openluchtconcerten worden gehouden. Walther Boer leefde van 1891 tot 1984. Hij werd in 1921 als eerste luitenant van de Infanterie benoemd tot directeur van de Koninklijke Militaire Kapel en genoot al spoedig nationale en internationale faam op muzikaal gebied. Talloze militaire en andere plechtigheden werden door zijn kapel opgeluisterd. Hij genoot vooral grote populariteit bij de Haagse bevolking door zijn optreden op de Koninginnedagen, bij parades op het Malieveld en door zijn concerten in de buitensociëteit van de 'Witte', de zogenaamde tent in het Bosch. De schrijver behandelt ook de oorlogsjaren en memoreert dat Walther Boer in krijgsgevangenschap van meet af aan de leiding had van de muzikale ontspanning en als dirigent van koren en orkesten gedurende de gehele kampperiode het moreel der krijgsgevangenen wist te versterken. Na de oorlog werd hij benoemd tot Inspecteur der Militaire Muziek. Hij eindigde zijn loopbaan als brigadegeneraal titulair.'

2. Het is vleiend voor ons tijdschrift 'Mars et Historia', als andere periodieken aandacht schenken aan hetgeen er zoal in wordt gepubliceerd. Zeker indien dit gebeurt door het overnemen van gehele of gedeeltelijke artikelen, zoals nu in het veelgelezen blad 'Armex' van de Koninklijke Nederlandse vereniging 'Ons Leger', juli/augustus 1989, waarin de in ons blad gepubliceerde studie over de oorsprong van de eerste wereldoorlog van de hand van J.H.J. Andriessen in zijn geheel is overgenomen.

3. Ons medelid M. Talens maakte ons attent op de Britse firma 'Stamp Publicity (Worthing) Ltd.', 28 Windlesham road, Shoreham-by-sea, W. Sussex, BN4 5AE, Gt. Britain. Deze firma geeft een constante stroom van uniformkundig hoogst interessante prenten, prentbriefkaarten, wenskaarten, penningen en gelegenheidsenveloppen uit. Te veel om hier op te noemen.
Informatie over de uitgaven kunt U aanvragen bij bovenstaand adres.

4. In 'Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden', Nederlands Historisch Genootschap, deel 103, aflevering 3, 1988, is een lovende recentie opgenomen van het vierde lustrumnummer van 'Mars et Historia' uit 1986. Enige headlines:
'. . . vormt een goede afspiegeling van het brede scala aan militair-historische onderwerpen, waarmee de ruim vierhonderd leden zich in de vrije tijd bezig houden.'
'. . . De maritieme geschiedenis is in de bundel goed vertegenwoordigd.'
'. . . Al deze artikelen hebben, ondanks grote verschillen in onderwerpkeuze twee zaken gemeen: een beschrijvende aanpak en aandacht, zo al niet liefde, voor het detail.'
'. . . Samenvattend kan worden gezegd dat het brede historisch geïnteresseerde publiek ongetwijfeld iets van zijn gading in dit nummer zal vinden.'

Mag ik hieraan toevoegen, dat zulke complimenten van een zo gezaghebbend genootschap een (wat verlaat) eerbetoon vormen jegens de schrijvers en zeker ook jegens de redactie van ons jubileumnummer.
Tevens een opwekking tot de redactie van het in 1991 verschijnende volgende jubileumnummer om tenminste de kwaliteit van het vorige te handhaven!

5. Van ons medelid E. van der Hoeven ontvingen wij het boek 'Chavron: a Belgian village', waarvan hij mede-auteur is. Dit in de Engelse taal gestelde boek bevat de geannoteerde versie van het dagboek van notaris Mr. Walthere Jamar te Chevron (Ardennen) over de periode 18 december 1944 tot 12 januari 1945 en beschrijft de hoogst belangrijke strategische rol van dit Ardennendorpje in het befaamde Ardennenoffensief. Vele tot nu toe amper bekende gegevens komen uit de dagboeken naar voren en zij maken het lezen dan ook tot een ware ontdekkingsreis. 'The battle of the bulge' is wel genoemd het derde deel van de odyssee voor onze vrijheid, na de invasie en de operaties in en rond Arnhem, Nijmegen en Veghel. De hoofdaandacht valt op de 82nd Airborne Division, waarbij schrijvers vele persoonlijke vrienden hebben. Het boek is te bestellen via de medeauteur Erik van der Hoeven, Wijdstraat 13, 3421 AJ Oudewater.

Dr. F. SNAPPER

Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in augustus 1914 en de invloed hiervan op het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in september 1939

Het is thans 75 jaar geleden dat de Eerste Wereldoorlog ontstond en 50 jaar geleden dat de Tweede Wereldoorlog uitbrak. Over de oorzaken hiervan bestaat een uitgebreide literatuur. Wat het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog betreft hebben J.H.J. Andriessen en ikzelf in nummer 5 van jaargang 1986, nummers 2, 3 en 4 van jaargang 1987, nummer 6 van jaargang 1988 en nummer 1 van deze jaargang van Mars et Historia hierover gepubliceerd.

Op vele punten zijn Andriessen en ik het eens. Slechts ten aanzien van de schuld van het Verenigd Koninkrijk (Engeland) aan het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog bestaat enig verschil van inzicht.
Terecht stelt Andriessen dat de deelname van Engeland in een oorlog tegen Duitsland en Oostenrijk-Hongarije aan de zijde van Frankrijk en Rusland tot in de puntjes was geregeld. Eveneens stelt hij terecht dat vanaf 1912 het gehele Britse kabinet op de hoogte was van de geheime besprekingen tussen de Britse en Franse militaire staven die hierover werden gevoerd. (1) Ook ben ik het met hem eens dat de toenmalige Britse minister van Buitenlandse Zaken, Sir Edward Grey, zich inspande om in geval van oorlog tussen Duitsland en Frankrijk het Britse militaire apparaat ter beschikking van Frankrijk te stellen. (2) In het begin van de twintigste eeuw waren er tegenstellingen die tot het uitbreken van een oorlog in Europa zouden kunnen leiden. In Frankrijk leefde de gedachte aan een revanche-oorlog om het in 1871 aan Duitsland verloren Elzas-Lotharingen terug te krijgen. Tegenstellingen tussen Oostenrijk-Hongarije en Rusland op de Balkan hadden er toe geleid dat in 1894

Frankrijk en Rusland zich met elkaar verbonden om gezamenlijk hun belangen tegenover Duitsland en Oostenrijk-Hongarije te behartigen. Italië had zich in 1882 bij het Duits-Oostenrijks-Hongaarse bondgenootschap aangesloten, uit frustratie dat in 1881 Frankrijk Tunis had bezet dat Italië als kolonie wenste. Zulks ondanks het feit dat er in Italië grote antipathie tegenover Oostenrijk bestond, omdat dat land bepaalde Italiaanse gebieden in bezit had Frankrijk en Rusland hadden lange tijd met Engeland moeilijkheden gehad over de koloniën. Maar in het begin van de twintigste eeuw maakte men zich over de Duitse commerciële, maritieme en koloniale expansie zulke zorgen dat Engeland met Frankrijk en Rusland tot overeenstemming kwam en in 1904 een bondgenootschap met Frankrijk sloot en in 1907 met Rusland.

In conservatieve kringen in Engeland werd de mogelijkheid van een oorlog met Duitsland allerminst betreurd. Dit blijkt uit het volgende gesprek dat de Amerikaanse ambassadeur Henry White, die ter voorbereiding van de Tweede Haagse Vredesconferentie (1907) naar Londen werd gezonden, had met de Britse oppositieleider Arthur Balfour:

Balfour: We are probably fools not to find a reason for declaring war on Germany before she builds too many ships and takes away our trade.

White: You are a very high-minded man in private life. How can you possibly contemplating anything so politically immoral as provoking a war against a harmless nation which has as good a right to a navy as you have? If you wish to compete with German trade, work harder.

Balfour: That would mean lowering our standard of living. Perhaps it would be simpler for us to have a war.

White: I am shocked that you of all men should enunciate such principles.

Balfour: Is it a question of right or wrong? May be it is just a question of keeping our supremacy. (3)

Mocht er toentertijd een zekere oorlogsstemming onder de Engelse conservatieve politici heersen. de conservatieve partij was toen in de oppositie, het is zeer de vraag of de 'zwijgende meerderheid' van het Engelse volk hiermee instemde. En zeker werd door het grootste deel van de liberale partij, die toen aan de regering was, niet mee ingestemd. Sir Edward, de minister van buitenlandse zaken wist heel goed dat zijn opvatting, dat als Frankrijk in oorlog raakte door Engeland aan Frankrijks vijanden de oorlog moest worden verklaard niet door de meerderheid van het Britse kabinet werd gedeeld. Bovendien wist hij dat het Britse volk slechts dan een oorlog met Duitsland zou aanvaarden wanneer het duidelijk zou zijn dat de aanval van Duitsland zou uitgaan. De Britse ambassadeur in Rusland heeft dat op 30 juli 1914 tegen zijn Franse collega heel duidelijk gezegd. (4) Ongetwijfeld was hij door Sir Edward geïnstrueerd.

Maar hoe was de situatie in 1914 in het Duits-Oostenrijks-Hongaarse bondgenootschap? Duitsland bezat toen de beste landmacht van Europa. Zijn verhouding tot Engeland kan nog het best omschreven worden als wat men tegenwoordig een 'hate-love-relation' noemt. In 1906 had de Duitse keizer, Wilhelm II, aan de Britse minister van Oorlog, Richard B. Haldane toegestaan de organisatie van de Duitse generale staf te bestuderen. In 1912 was de inmiddels in de adelstand verheven Lord Richard Haldane naar Berlijn gegaan om te trachten een overeenkomst tot stand te brengen waarbij Duitsland en Engeland de aanbouw van nieuwe oorlogsschepen zouden beperken. Over de aantallen nieuw te bouwen marineschepen werd men het spoedig eens. Echter wensten de Duitsers de zekerheid dat het Verenigd Koninkrijk zich neutraal zou opstellen, indien tussen bepaalde Europese mogendheden oorlog zou uitbreken. Deze beperking van aktievrijheid ging het liberale kabinet te ver. Een vlootverdrag ter beperking van de nieuwbouw kwam dientengevolge niet tot stand. Zou Engeland wel op het Duitse voorstel zijn ingegaan dan had het de entente met Frankrijk niet behoeven op te zeggen. Raymond Poincaré, de president van de Franse republiek, had de Britse regering laten weten dat, indien Engeland een dergelijk verdrag met Duitsland zou sluiten, Frankrijk de entente zou beëindigen.

Poincaré beweert dat het dreigen met het opzeggen van de entente het Britse kabinet heeft doen besluiten van een overeenkomst met Duitsland af te zien. (5) Maar dit waag ik te betwijfelen.

Keren we nu weer terug naar Duitsland waar we ons allereerst met de persoon van keizer Wilhelm II bezig hebben te houden. Hij had grote belangstelling voor de buitenlandse politiek, maar voelde zich voor alles militair. Tijdens internationale conflicten rinkelde hij dan ook wel met de sabel, tot wanhoop van zijn diplomaten. Overigens waren zijn militaire talenten beperkt. Tijdens de grote manoeuvres moest de partij, aangevoerd door de keizer het altijd winnen. Het liefst door een charge van de garde-cavalerie met ontplooide standaarden en wuivende pluimen, terwijl het mitrailleurwapen in 1870, tijdens de Frans-Duitse oorlog, aan grootscheepse cavalerie-charges reeds een bloedig einde had gemaakt. Kolonel-generaal H.J.L. von Moltke aanvaardde in 1906 de functie van chef van de Generale Staf slechts onder de uitdrukkelijke voorwaarde dat dit niet meer zou voorkomen. Ongetwijfeld een bekwaam militair bezat hij niet de gaven van zijn oom H.K.B. von Moltke, die als chef van de Generale Staf de Duitse legers in de Frans-Duitse oorlog naar de overwinning had geleid.

De moeilijkheden op de Balkan lieten niet na ook hun invloed uit te oefenen op de Duitse buitenlandse politiek. Andriessen heeft uiteengezet hoe door de annexatie van Bosnië en Herzegovina door Oostenrijk-Hongarije de verhoudingen tussen deze dubbel-monarchie en Rusland en Servië verslechterden. Slechts wil ik er aan toevoegen dat op 13 maart 1909 de Russische-ambassadeur in Berlijn de hulp inriep van Duitsland tegen een 'chantage-poging' van Von Aehrenthal, de Oostenrijks-Hongaarse minister van Buitenlandse Zaken. De Duitse rijkskanselier Bernhard H.M.K. vorst von Bülow verklaarde zich hiertoe bereid mits Rusland Servië tatsächlich und ernstlich zur Ruhe bringen wolle'. En Rusland moest toegeven doordat het Russische leger '. . . in de verste verte voor een oorlog niet gereed was . . .' (6) Hierdoor kon Wilhelm II enige tijd later, tijdens een bezoek aan Wenen in een hoogdravende toespraak er zich op beroemen Oostenrijk te hebben gesteund in een glanzende wapenrusting. (6) Want als een ridder in een schitterende wapenrusting, zo zag Wilhelm II zich zelf het liefst. Echt oorlogszuchtig was hij niet. Dit blijkt uit een gesprek dat op 16 maart 1914 door Franz X.J. graaf Conrad von Hötzendorf, chef van de Oostenrijks-Hongaarse Generale Staf met de Duitse ambassadeur in Wenen, Tschirsky von Bögendorf, werd gevoerd over '. . . die immer konkretere Formen annehmenden kriegerischen Massnahmen Russlands . . .' Conrad opperde toen de mogelijkheid om Rusland de oorlog te verklaren. 'Der Botschafter erwiderte: 'Zwei Grosse sind dabei hindernd, Ihr Erzherzog Franz Ferdinand und mein Kaiser'. (7) Aartshertog Franz Ferdinand was toen troonopvolger en inspecteur-generaal van de Oostenrijks-Hongaarse strijdkrachten. Hij streefde naar een reorganisatie van Oostenrijk-Hongarije tot een federatie onder leiding van de Habsburgers, waarin alle bevolkingsgroepen dezelfde rechten moesten hebben als toentertijd de Oostenrijkers en Hongaren genoten. Nog op 21 januari 1913 weigerde hij naar de manoeuvres van de Hongaarse landweer te gaan '. . . bis die ungarische Frage (met betrekking tot de legerhervorming en de 8 niet-Hongaarse bevolkingsgroepen (FS) in meinem Sinne gelöst ist'. (8) In September 1913 besloot Franz Ferdinand in juni 1914, vergezeld van zijn gemalin, Bosnië en Herzegovina te bezoeken en tevens de manoeuvres van de daar gestationeerde legerkorpsen te bezoeken. (9) Het zou een bezoek kunnen worden, die de plannen van de aartshertog om een federale Habsburgse staat te vormen, waarin ook plaats zou zijn voor een welvarende Zuidslavische staat, een stap naderbij zouden kunnen brengen. Dit nu was een schrikbeeld voor allen die droomden van een Groot-Servië. Tot hen behoorde luitenant-kolonel D. Dimitrijević, chef van de Servische inlichtingendienst en tevens leider van de geheime organsatie 'De Zwarte Hand', die illegale akties op Oostenrijks-Hongaars gebied uitvoerde. In januari 1914 kwam Dimitrijević te weten dat Frans

Ferdinand in juni Bosnië zou bezoeken en vond het noodzakelijk hem uit de weg te ruimen. Alvorens een definitief besluit te nemen nam hij contact op met de Russische militaire attaché in Belgrade, kolonel V. Artamonov. Deze nam op zijn beurt contact op met zijn chefs en ontving bericht dat Rusland ten alle tijde Servië te hulp zou komen, indien Oostenrijk om welke reden dan ook. Servië het eerst zou aanvallen. (10) Dat het Russische leger inmiddels aanzienlijk was versterkt en een oorlog Rusland en Frankrijk niet onwelkom zou zijn, is door Andriessen uiteengezet. (11) Op 28 juni 1914 vielen in Sarajewo de fatale schoten die aan het leven van Franz Ferdinand en zijn echtgenote een eind maakten. De verontwaardiging hierover, ook in Frankrijk en Engeland was groot. Maar hoe reageerde de Duitse keizer, die samen met Franz Ferdinand een oorlog tegen Rusland en Servië had weten te voorkomen? Op 5 juli gaf de Duitse regering aan de Oostenrijks-Hongaarse te kennen dat, welke maatregelen de dubbelmonarchie ook tegen Servië zou nemen, zij op Duitse steun kon rekenen. De dag daarna ging Wilhelm II aan boord van zijn jacht om op zee vacantie te houden. En op 15 juli verliet de Franse president en de Franse eerste minister hun land om een staatsbezoek aan Rusland te brengen. Wel een bewijs dat de kans dat uit de moord in Sarajewo een groot internationaal conflict zou ontstaan niet groot werd geacht. De Oostenrijks-Hongaarse regering, gesterkt door de Duitse toezeggingen, besloot een ultimatum aan Servië te richten, waarin niet alleen de volledige verantwoordelijkheid voor de moord op Franz Ferdinand en zijn echtgenote op Servië werd gelegd, maar ook werd geëist dat Oostenrijks-Hongaarse ambtenaren op Servisch grondgebied zouden deelnemen in de aktiviteiten die moesten leiden tot de ontbinding van de organisaties, die illegale akties ondernamen op het gebied van de dubbelmonarchie en de juridische vervolging van hun leden. Voorts moesten een aantal nog niet met name genoemde ambtenaren worden ontslagen. Op uitdrukkelijk verlangen van de Hongaren had de Oostenrijks-Hongaarse regering tevens besloten dat, mocht hieruit een oorlog ontstaan, geen grondgebied van Servië zou worden geannexeerd om het Servische element in de Donau-monarchie niet te vergroten. (12)
Dit ultimatum werd eerst op 23 juli uit Wenen verstuurd. De Franse president en de Franse eerste minister bevonden zich toen op zee, op weg naar huis zodat een coördinatie tussen de Franse en de Russische staatslieden niet onmiddellijk zou kunnen plaats vinden. (13) Want men was in Wenen zich wel bewust dat hieruit een oorlog zou kunnen ontstaan. Immers, op de ochtend van diezelfde dag hadden de Oostenrijks-Hongaarse minister-president een gesprek met de chef van de Generale Staf. Deze merkte toen op: 'Wenn wir Italien auch zu fürchten haben, dann mobilisieren wir nicht'. In zijn levensbeschrijving motiveert hij dit als volgt: 'Diese Antwort entsprach meiner Ansicht, dass wir einem Krieg nach drei Fronten (Balkan, Russland und Italien) nicht gewachsen seien'. (14) Maar Italië stelde zich voorlopig neutraal op. Volgens zijn verdragen met Duitsland en Oostenrijk-Hongarije behoefde Italië deze landen slechts militair te steunen indien Frankrijk zou aanvallen. Bovendien diende ten alle tijde een oorlog met Engeland te worden vermeden. (15)
De Russen hadden overigens coördinatie met Franse staatslieden niet nodig, toen op 24 juli het Oostenrijks-Hongaarse ultimatum bekend werd. Nog diezelfde dag werd met de mobilisatie van de Russische strijdkrachten een aanvang gemaakt. (16) Een dag later werd het Servische antwoord bekend. Servië had het Oostenrijks-Hongaarse ultimatum aanvaard, met uitzondering van de hierboven vermelde eisen, waarvoor het internationale arbitrage voorstelde. Oostenrijk-Hongarije achtte dit antwoord onvoldoende en riep zijn gezant uit Belgrado terug. Op 27 juli keerde Wilhelm II van zijn vacantie terug en was verbaasd dat Oostenrijk-Hongarije dit antwoord had verworpen. Op 28 juli instrueerde hij zijn minister van Buitenlandse Zaken om Wenen te berichten dat er nu geen reden meer was om oorlog te verklaren. Wel zou Belgrado tijdelijk bezet mogen worden. (17) Maar diezelfde dag nog

had Oostenrijk-Hongarije aan Servië de oorlog verklaard omdat wellicht Frankrijk, Engeland en Rusland nog een poging zouden ondernemen om de vrede te bewaren, tenzij er een duidelijke situatie bestond. (18) De volgende dag beschoot Oostenrijks-Hongaarse artillerie Belgrado. (19) Opnieuw werd nu door de Russische tsaar aan de Duitse keizer het voorstel gedaan het Oostenrijks-Hongaars-Servische conflict aan het Permanent Hof van Arbitrage in Den Haag voor te leggen. (20) Inmiddels had Sir Edward Grey in Londen de Duitse, Franse en Russische ambassadeurs ontboden en een internationale conferentie voorgesteld om de beide punten, waarvoor de Servische regering arbitrage had voorgesteld, te regelen. Hoewel de Duitse ambassadeur in Londen, vorst Lichnowky dit voorstel krachtig steunde, werd het in Berlijn en Wenen van de hand gewezen. Men vond een dergelijk voorstel, waarbij ook Oostenrijk-Hongarije zich voor een internationaal forum moest verantwoorden, indruisen tegen de waardigheid van de dubbel-monarchie die als concessie van annexatie van Servische gebieden had afgezien. (21)
Het was ondertussen duidelijk geworden dat oorlog tussen Duitsland en Oostenrijk-Hongarije aan de ene kant en Frankrijk en Rusland aan de andere kant tot de mogelijkheden was gaan behoren. Maar zoals reeds meegedeeld was Sir Edward nog op 30 juli zeer bezorgd over Engelands houding. Zou een oorlog uitbreken dan was het volgens hem noodzakelijk dat Engeland Frankrijk zou steunen, maar hij twijfelde er aan of hij regering en parlement zo ver zou krijgen. Hij zag zeer goed in dat slechts een Duitse inval in België de Britten zou bewegen Frankrijk gewapend te hulp te komen. Vermoedelijk wist Sir Edward wel dat er een Duits plan bestond om in geval van oorlog door België naar Frankrijk op te rukken. Maar zou het ook worden uitgevoerd? Want er bestond nog steeds een ander plan, waarbij tegenover Frankrijk een defensieve houding zou worden aangenomen en de hoofdmacht de Russen zou verslaan. Maar wie dat kennelijk niet wist was Wilhelm II. Want toen hij op 1 augustus generaal Moltke voorstelde om de hoofdmacht aan de oostelijke grenzen van het Duitse Rijk te concentreren verklaarde de generaal dat alvorens de troepen naar het oosten over te brengen eerst de concentratie in het westen moest zijn voltooid, omdat anders een enorme chaos zou ontstaan. Voor bijzonderheden moge ik verwijzen naar mijn 'De achtergronden van het incident van 1 augustus 1914'. (22)
Zeker kan men Wilhelm II enige oppervlakkigheid verwijten, want als 'Oberste Kriegsherr' had hij het bestaan van beide operatieplannen, zonder de details behoeven te kennen, op hoogte moeten zijn. Wel wist hij dat wanneer Duitsland de neutraliteit van België zou schenden Engeland aan Duitsland de oorlog zou verklaren. Toen op 5 augustus 1914 de berichten betreffende de Duitse aanval op Luik ongunstig waren verweet hij dan ook Von Moltke dat deze neutraliteitsschending hem de oorlog met Engeland op de hals had gehaald. (23) Zou Wilhelm II geweten hebben dat er een plan bestond om bij het uitbreken van de oorlog de hoofdaanval tegen Rusland te richten dan was er een kans geweest dat hij op 1 augustus 1914 Von Moltke had gelast dat plan uit te voeren. In dat geval zou de Belgische neutraliteit niet zijn geschonden. Engeland zou dan Duitsland niet de oorlog hebben verklaard. Niemand die dat beter wist dan Sir Edwar Grey, die in zijn memoires schreef: 'In that event I should have to resign . . .' (24)
Maar moeten we nu dit niet is gebeurd Wilhelm II en zijn medewerkers de schuld van het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in de schoenen schuiven? Uit het voorgaande is duidelijk dat het onredelijk is. Want zelfs Italië heeft in zekere zin schuld aan deze catastrophe. Zou dit land duidelijk hebben verklaard dat in geval van oorlog het de zijde van Frankrijk en Rusland zou kiezen dan was Oostenrijk, ook dit hebben we reeds gezien, de oorlog tegen Servië niet begonnen.
Zoals bekend heeft bij het verdrag van Versailles in 1919 Duitsland de schuld voor het uitbreken van deze Wereldoorlog op zich moeten nemen en werd keizer Wilhelm II tot oorlogsmiddadiger verklaard. Wellicht

is het uitbreken van de oorlog nog niet eens de voornaamste reden van deze veroordeling geweest. Mijns inziens moet deze veroordeling veeleer een gevolg zijn geweest van het optreden van de Duitse troepen in augustus 1914 in België. De oorzaak hiervan moet worden gezocht in de verliezen die de Duitse troepen in de Frans-Duitse oorlog van 1870/71 in Frankrijk hadden geleden weshalve de Duitse legerleiding de troepencommandanten opdracht had gegeven harde represaillemaatregelen te nemen wanneer partizanenaktiviteiten werden geconstateerd. En zo gebeurde het dat wanneer onder Duitse troepen, die een Belgisch dorp hadden bezet de kreet werd gehoord 'Es wird geschossen' zonder dat een tegenstander in uniform werd gezien, het dorp in brand werd geschoten en het grootste deel van de mannelijke bevolking gefusilleerd, waaronder veelal de burgemeester en de pastoor. Deze 'vrijschutters'-psychose onder de Duitse militairen werd veroorzaakt door het optreden van de Belgische burgerwacht. De eenheden van dit korps mogen weinig manoeuvre-waarde hebben gehad, maar het personeel kon goed schieten en fietsen. In kleine eenheden gegroepeerd lagen zij op de zolders van de boerderijen en gaven door de openingen, die in die zolders waren aangebracht om verse lucht in te laten, op de naderende Duitse troepen enige salvo's af, waarna zij de fiets namen en zich terug trokken. Deze akties van de Belgische burgerwacht waren volgens het geldende oorlogsrecht toegestaan, maar veroorzaakte de reeds vermelde psychose onder de Duitse militairen. Deze culmineerde in het in brand steken van de stad Leuven op 25 augustus 1914, waarbij de beroemde Universiteitsbibliotheek, met vele onvervangbare handschriften in vlammen opging. Dientengevolge laadden de Duitse troepen in het algemeen en hun 'Oberster Kriegsherr' in het bijzonder het odium van de wereldopinie op zich. Mede hierdoor werd in 1919 bij het vredesverdrag van Versailles aan Duitsland bijzonder harde vredesvoorwaarden opgelegd. Maar ook de Belgische regering schijnt niet zo gelukkig geweest te zijn met het optreden van haar burgerwacht. In plaats van haar te gelasten om naar onbezet gebied uit te wijken, zodat uit dit militair potentieel infanterie-eenheden konden worden opgeleid, ontbond zij de burgerwacht in oktober 1914. (25)

In Nederland was dan ook in het begin van deze wereldbrand de stemming bij het grootste deel van de bevolking anti-Duits. Dit verminderde wel wat toen in het kader van de maatregelen die de geallieerden namen om de blokkade tegen Duitsland te verscherpen zij ook de Nederlandse buitenlandse handel en scheepvaart aan banden legden. In 1919 vonden velen hier te lande dat het verdrag van Versailles aan Duitsland te harde voorwaarden had opgelegd, ook wat betreft de ontwapening. (26) Nederlandse bedrijven werkten dan ook mee aan de clandestiene herbewapening, die in Duitsland op gang kwam en ook bevorderd werd door staatslieden als de in 1929 gestorven minister van Buitenlandse Zaken, Gustav Stresemann, die in 1926 een toenadering tot Frankrijk tot stand bracht. (27) Maar het trauma veroorzaakt door het vredesverdrag van 1919 maakte het de nationaal-socialist Adolf Hitler mogelijk, toen het Duitse volk bovendien in de jaren dertig door een zware werkloosheid werd getroffen om op legale wijze aan de macht te komen. Hij spiegelde het Duitse volk voor dat hij zowel de welvaart kon herstellen als de onrechtvaardigheden, veroorzaakt door het verdrag van Versailles, opheffen. Dat hij om dit te bereiken oorlog niet schuwde was bekend. Op de talloze maatregelen van Hitler die tot het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog hebben geleid, kan ik het kader van dit artikel niet ingaan. Echter mag worden aangenomen dat het Duitse volk zich, evenals de andere Europese volkeren die door de grote crisis van de jaren dertig werden getroffen, zich niet aan een dictator zou hebben toevertrouwd, ware het niet dat het tevens leed onder de onrechtvaardigheden van het verdrag van Versailles.

NOTEN:

1. J.H.J. Andriessen, 'Engelands schuld aan de 1e Wereldoorlog', in: Mars et Historia 21 (1987) nr.4. 134.
2. ibidem, 128-129.
3. J.F.C. Fuller, A military history of the western world (3 dln.; New York, 1954-1956) III, 173.
4. J.H.J. Andriessen, 'De rol van Rusland bij het ontstaan van de Eerste Wereldoorlog', in: Mars et Historia 23 (1989) nr.1, 189.
5. J.H.J. Andriessen, 'Wereldoorlog I: De ware schuldigen', in: Mars et Historia 21 (1987) nr.1. 99.
6. K.H. Siccama, De annexatie van Bosnië-Hercegowina 5 October 1908 - 19 april 1909 (z.P., 1950) 140-142.
7. F.X.J. Conrad von Hötzendorf, Aus mainer Dienstzeit (4 dln.; Wien/Leipzig/ München, 1921-1923) III, 5970.
8. Ibidem, 81-82.
9. Ibidem, 445.
10. J. Remak, Sarajewo (London, 1959) 56-57.
11. Zie noot 4.
12. F. Fellner, 'Austria' in: The New Encyclopeadia Britannica 32 dln.; Chicago, 1985) 14, 513-514; 21, 732.
13. The New Encyclopaedia Britannica, 21, 732.
14. Conrad, IV, 108.
15. The New Encyclopaedia Britannica 21, 733.
16. Andriessen, De rol van Rusland, 19.
17. Zie noot 13.
18. Zie noot 12.
19. Zie noot 13.
20. Diplomatische Aktenstüke Osterreichisch-Ungarischen Ministeriums des Aussern 9 dln.; Wien 1930) 8, 945.
21. Fürst Lichnowsky, Meine Londoner Mission 1912-1914 (Berlin, 1 Berlin, 1919) 29.30.
22. F. Snapper, 'De achtergronden van het incident van 1 augustus 1914' in: Mars et Historia 20 (1986) nr. 5. 69-85.
23. E. von Moltke, Generaloberst Helmuth von Moltke, Erinnerungen Briefe Dokumenten 1877 1916 (Stuttgart, 1926) 24.
24. E. Grey of Fallodon, Twenty-five years 1892-1916 (2 dln.; London, 1925) I, 312-313.
25. Mededeling van Professor Dr. L. de Vos, hoogleraar, Koninklijke Militaire School te Brussel.
26. J. Houwink ten Cate, 'Das Uboot als geistige Exportware', in: Festschrift für Carl Ottmar, Freiherr von Aretin zum 65sten Geburtstag (2 dln.; Stuttgart, 1988) II, 910.
27. Houwink ten Cate, passim.

E.H. BRONGERS

Generalleutnant Hans Graf von Sponeck

Hans Graf von Sponeck was de Duitse opperofficier die op 10 mei 1940 als commandant van de 22e Luftlande Division bij Den Haag landde. Hij diende in de eerste uren van de oorlog onze residentie te bezetten om koningin Wilhelmina, opperbevel en regering gevangen te nemen.

De toen 52-jarige generaal was op 12 februari 1888 in Düsseldorf geboren. Na zijn bevordering tot Generalmajor op 1 februari 1938, kreeg hij precies één jaar later het bevel over de 22e Infanteriedivisie. Dat was geen 'gewone' divisie. Onder de hoogste verantwoordelijkheid van generaal Von Kluge werd ze al van 1937 af in en bij Bremen voor het uitvoeren van luchtlandingen opgeleid. In die tijd was dat een experiment. Om haar bestemming zo lang mogelijk geheim te houden behield deze enige Duitse luchtlandingsdivisie voorlopig de naam 'Infanterie Division'. Om dezelfde reden heette de eenheid waarin de parachutisten waren verenigd, de 7e 'Flieger Division'. Deze laatste divisie stond onder bevel van Generalleutnant Kurt Student (1890-1978) die in mei 1940 tevens als bevelhebber van het Duitse Luchtlandingskorps zou optreden. Dat korps verenigde de beide genoemde divisies en de Duitse luchttransportvloot (ca 430 Junkers-52).

Zoals bekend kreeg Nederland de bedenkelijke primeur van de eerste grote luchtlandingsoperatie in de geschiedenis. De parachutistendivisie opereerde daarbij tussen Rotterdam en Moerdijk, terwijl Von Spo-

necks divisie de reeds genoemde overval op Den Haag moest uitvoeren. Deze laatste eenheid stond o.a. een regiment luchtlandingstroepen af aan de 7e Flieger Division en kreeg daarvoor in de plaats een bataljon plus een extra compagnie parachutisten (totaal 5 compagnieën). Volgens het door Von Sponeck zelf ontworpen plan zouden allereerst de verdedigers van de om Den Haag liggende vliegvelden Valkenburg, Ockenburg en Ypenburg vanuit de lucht worden gebombardeerd en gemitrailleerd. Onmiddellijk hierna neer te laten parachutisten dienden de eventueel nog tegenstand biedende restanten van die verdedigers op te ruimen en de velden vrij te maken voor de dan opdagende echelons transportvliegtuigen. Deze toestellen zouden de luchtlandingstroepen uitladen, waarna van de genoemde vliegterreinen af concentrisch naar Den Haag moest worden opgerukt.
Overigens bemoeide Hitler zich voortdurend en persoonlijk met de plannen.
Generaal Wilhelm Speidel merkte in dit verband op (1):
'Gedurende de maandenlange periode waarin de organisatie en het optreden van de luchtlandingen werden voorbereid, hadden zowel Hitler als de opperbevelhebber van de luchtmacht met zijn staf er zich in steeds sterkere mate en tot in de details mee bemoeid. Vaak met voorbijgaan van de verantwoordelijke 2e Luchtvloot, die pas achteraf van de genomen beslissingen hoorde.
Een zaak die Hitler eveneens bezighield en waarvoor hij de publieke opinie vreesde, was de behandeling van koningin Wilhelmina. De op 1 februari 1940 tot Generalleutnant bevorderde Von Sponeck moest nog op de 2e mei 1940, samen met Student naar de Rijkskanselarij komen, om zijn persoonlijke instructies aan te horen:
'De koningin kan, zo verklaarde Hitler beide generaals, in haar stadspaleis of op haar kleine landgoed 'Huis ten Bosch' naar eigen vrije wil verblijven en moet als Soeverein met de grootste eerbied behandeld worden. Beide generaals moesten er voor instaan dat de koningin en de leden van het Koninklijke Huis tijdens de gevechten geen nadeel werd berokkend. Tenslotte heeft Hitler ongeveer woordelijk gezegd: 'Ik kan alles op mij nemen, alleen niet het feit dat koningin Wilhelmina, die bij haar volk en in de gehele wereld zo geliefd is, iets overkomt'. (2)

Volgens het landingsschema zou generaal Graf von Sponeck op de eerste aanvalsdag met het eerste echelon meevliegen en om 05.35 uur (Nederlandse tijd) op Ypenburg landen. Het verliep echter allerminst volgens plan. Zijn Junkers-52 behoorde tot het 3e Staffel van Kampfgeschwader zur besondere Verwendung 9 en had als kenteken 9P+BL. Een dergelijk toestel had een maximale capaciteit van 20 man. (3).
In dit geval waren het er slechts negen met een vliegtuigbemanning van drie man. Vliegtuigcommandant was Feldwebel Aloys Mayer. Hier volgt zijn verslag:
'Als tweede toestel van het 3e Staffel vloog ik in de eerste golf. Start in Lippspringe op 10 mei 1940 om 06.06 uur (=04.26 uur Ned. tijd).
Korte tijd na het overvliegen van de grens ontvingen we hevig luchtafweervuur, dat ons echter niet beroerde. Bij de opgedragen landingsplaats werd het vuur heviger. Een treffer links onder in de cockpit verhoogde de aandacht voor de vijandelijke opstellingen. Daar ik Generalleutnant Von Sponeck bij mij in de cockpit had, vermeed ik elke bekende vijandelijke sterling. De bevolen landingsplaats Ypenburg was door de gevechten onbruikbaar geworden en onder bevel van de Staffelcommandant, Oberleutnant Drengk, vlogen we naar de landingsplaats Ockenburg. Deze lag vol met vernielde vliegtuigen. Een landing scheen hier onmogelijk. Om 08.30 uur (=06.50 uur Ned. tijd) landde ik daarom op een naburig zuidwestelijk van Ockenburg gelegen veld, een bossleuf. Bij het dalen werden de rechter band van het vliegtuig en een tussenstuk van de rechter benzinetank stuk geschoten. Het gasmasker van mijn boordtelegrafist - Unteroffizier Wagner - was door het hevige vuur doorzeefd. Door een greppel die mij in de lucht niet was opgevallen, werd bij de landing het staartwiel afgebroken. In het toestel bemerkte men weinig; de personeels-

leden werden niet gewond. Mijn Staffelcommandant, die direct naast mij was geland, gaf mij bevel zo mogelijk naar Lippspringe terug te vliegen. Daarna startte Oberleutnant Drengk met de 9P+DL om ongeveer 10.00 uur (=08.20 uur Ned. tijd). Daar ik een vlak stuk grond nodig had om te starten, wilde ik naar de zuidwestelijke boshoek taxiën, waarbij het vliegtuig echter in het zand vastliep. Daar het onmogelijk was om zonder staartwiel te starten, bevestigden we het staartwiel van de zwaar beschadigde 9P+AL aan mijn machine. Na herhaalde pogingen en met hulp van alle ter beschikking staande soldaten, kwam ik in de gewenste positie. Het werk werd door hevige artilleriebeschietingen en bomaanvallen gehinderd. Zodra de motoren liepen, begon de artillerie te vuren. Om 11.45 uur (=10.05 uur Ned. tijd) meldde ik mij af bij de Generalleutnant. Om 12.00 uur (=10.20 uur Ned. tijd) startte ik met een kapot geschoten benzinetank en twee platte banden met negen man personeel, onder wie twee gewonden.
Onmiddellijk na de start ontving ik mitrailleur- en luchtafweervuur. Daar de rechter benzinetank stuk geschoten en leeg was, moest ik met benzinegebrek rekening houden. Na ampele overweging en na overleg met de boordmonteur besloot ik naar de thuisbasis te vliegen. De wijzers van de benzinemeters werkten niet. Ik moest met een noodlanding rekening houden. Om die reden vloog ik op 2500 meter zo zuinig mogelijk en bereikte zonder incidenten mijn basis. Ik schoot in verband met de twee gewonden onmiddellijk rode lichtkogels af. Op hetzelfde moment sloegen de motoren plotseling af en de benzinedruk viel terug op nul. Ik schoot voor de tweede maal met rood, naderde in zweefvlucht voor de landing, schakelde de ontsteking uit en landde met twee platte banden zonder motorkracht en zonder het toestel te beschadigen. Daar ik als enige machine van het Staffel terugkeerde, meldde ik mij bij de gevechtscommandopost terug. Na het wisselen van de banden en het repareren van de benzinetanks kon het vliegtuig weer gereed worden gemeld'.

Uit het verslag blijkt wel dat Von Sponecks

toestel door een bekwaam en energiek vlieger was gevlogen. De in het rapport genoemde machine van Oberleutnant Drengk was minder fortuinlijk. Het toestel werd door een Nederlandse jager neergeschoten en moest bij Stolwijk een noodlanding maken. De inzittenden - negen man - werden gevangen genomen.

Hoe was het Von Sponeck ondertussen vergaan? Zoals bekend eindigde de luchtlandingsopera om Den Haag in een catastrofale mislukking, die vele honderden aan doden, gewonden en krijgsgevangenen kostte. De aanvankelijk door de Duitsers veroverde vliegvelden vielen nog op de eerste oorlogsdag weer in Nederlandse handen. De restanten van de op en bij het hulpvliegveld Ockenburg neergekomen Duitsers - 360 man volgens een Duits rapport - konden zich onder Von Sponecks leiding in de nabijgelegen bossen van het landgoed Ockenrode verschansen. De generaal had daar geen contact meer met zijn elders gelande troepen en wist evenmin wat er bij Ypenburg en Valkenburg was gebeurd. Door Nederlandse aanvalsacties en artillerie-vuur verkeerde hij in een weinig benijdenswaardige positie.
In de avond van de 10e mei slaagde men er echter in om via de radio contact te krijgen met de 2e Luchtvloot van generaal Kesselring. Over deze verbinding kreeg Von Sponeck toen opdracht om Den Haag los te

laten en met alle beschikbare middelen naar Rotterdam door te breken om die stad in het noorden af te sluiten.
Na grondige voorbereiding zou de bevolen uitbraakpoging in de nacht van 11 op 12 mei plaatsvinden. Dat gebeurde in alle stilte in zuid-oostelijke richting en werd zo perfect uitgevoerd, dat de Nederlandse troepen in de omgeving niets hebben gehoord of gemerkt. De nachtelijke tocht liep over Wateringen, waar in een school een stafkwartier van onze kustverdediging lag. De Nederlandse wacht in die plaats ontdekte de opmarcherende Duitsers en opende het vuur. Er ontstond een gevecht waarbij de 3e compagnie van Fallschirm Regiment 2 onder leiding van Oberleutnant Arnold von Roon met kracht op de genoemde school aanviel.
De zowel in aantal als in bewapening veel zwakkere verdedigers beten echter zo fel van zich af, de Von Roon zich moest terugtrekken.
Daarna stelde hij naar zijn zeggen 'verrast vast, dat de gezamenlijke colonne van de generaal verdwenen was'. Von Sponeck bleek met gevorderde bussen en andere voertuigen te zijn weggereden. Hij moest toen met zijn compagnie te voet naar Overschie, waar de afdeling van de generaal zich spoedig verenigde met de Duitsers die ten zuiden van Delft waren neergekomen en die zich onder Nederlandse druk eveneens op het dorp hadden teruggetrokken. Von Roon toonde zich nog al verontwaardigd over dit voorval en voelde zich kennelijk in de steek gelaten. Hij schrijft namelijk:
'Voor deze wat ongewone manier om achterhoede te spelen, kon ik bij de generaal een dag later persoonlijk revanche nemen. Wij hadden in Overschie stellingen betrokken langs een kanaal en had mijn gevechtsopstelling in een stalen vrachtboot die daar in het kanaal lag. Telkens als wij ons in het achterste deel van het schip vertoonden, vuurde regelmatig een Nederlandse mitrailleur, die door ons in het volkomen onoverzichtelijke terrein niet te ontdekken was. De op de metalen afdekking van de laadruimte kletterende kogels veroorzaakten in het inwendige van de boot een - zo wij dat noemden - oorverdovend 'klokkengelui'. Op de tweede dag kwam de generaal om mijn stellingen te bekijken. Nadat hij wat bevreemd naar mijn beslist ongewone voetkleding had gekeken -ik droeg fraai beschilderde Hollandse klompen! - bracht ik hem in het schip en gaf daarbij ongemerkt een soldaat het teken het mitrailleurvuur uit te lokken. Toen we net zaten - we hadden tafel en stoelen uit een nabijgelegen huis binnen de boot gebracht - bracht de betreffende soldaat op het achterschip een stalen helm op een stok omhoog. Prompt schoot de vijandelijke mitrailleur en we hadden onder in de boot weer het mooiste 'klokkengelui'. Toen dit spelletje zich nogmaals herhaald had, nam onze generaal opvallend snel afscheid en wij grijnsden hem vrolijk na toen hij met haastige spoed verdween!' (4)

Die vrolijke stemming zou overigens niet lang duren. Nadat op 13 mei onder Nederlandse druk de oostelijke posities langs de Rotterdamse Schie waren ontruimd, veroorzaakte een uitval van enkele infanteriesecties vanaf het Schiekanaal paniek bij de Duitse verdedigers in de zuidoostelijke rand van Overschie. Volgens het verslag van de divisiearts Wischhusen werden veel verliezen geleden en was een deel van de mensen naar Von Sponecks staf gevlucht, waar ze de situatie in de zwartste kleuren afschilderden. In verband met de invallende duisternis en de geringe Nederlandse sterkte werd de aanvalsactie echter afgebroken, waarna Von Sponeck de verdediging weer kon reorganiseren. Op de vijfde oorlogsdag ontstond een nog gevaarlijker toestand, toen Nederlandse troepen vanuit het noorden aanvielen en het dorp ook vanuit oostelijke en westelijke richting bedreigden. De meest noordelijke Duitse posities werden daarbij onder de voet gelopen. Het beruchte bombardement en de daarna volgende capitulatie beëindigden de aanval echter voortijdig. Door deze ontwikkeling ontkwam Von Sponeck met grote waarschijnlijkheid aan gevangenschap. Gezien zijn latere tragisch lot zou het voor hem beter zijn geweest als dat niet was geschied en men hem naar Engeland had kunnen afvoeren. Dat gebeurde namelijk ook met

1200 van de 1600 krijgsgevangenen aan luchtlandingstroepen, parachutisten en vliegend personeel, die nog juist op tijd konden worden ingescheept.
Generalleutnant Graf von Sponeck had met zijn Luftlande Division een nederlaag geleden waarvan de gevolgen lange tijd voelbaar bleven (5).
Van zijn luchtlandingstroepen was 42 % van de officieren en 28 % van de onderofficieren en manschappen uitgeschakeld. De verliezen van de onder zijn bevel gestelde parachutisten waren nog ernstiger. De compagnie die bij Valkenburg was gedaald was zwaar gehavend. Het bataljon dat bij Ypenburg en Ockenburg sprong, was nagenoeg vernietigd. Nieuw en illustratief is in dit verband de pas 44 jaar na de strijd gepubliceerde mededeling van de toenmalige Oberleutnant Alfred Genz van dit bataljon. Hij schrijft:
'Na terugkeer in de standplaats waren - buiten de niet zo zwaar getroffen 3e compagnie - van de staf en de drie andere compagnieën nog 28 man overgebleven. Mijn commandant gaf mij opdracht om allereerst enkele honderden brieven aan de bloedverwanten van de gevallenen en vermisten te schrijven, wat ik daarna in 14 dagen deed.' (6)

We weten dat Hitler zich tevoren persoonlijk en intensief met de overvalsplannen had bemoeid. Na afloop de hand in eigen boezem te steken lag geenszins in zijn aard. Wel kan gesteld worden dat generaals die geen succes hadden of zijn plannen naar zijn mening hadden verprutst, hem niet bijzonder welgevallig waren. Het eclatante succes van de Blitzkrieg in West-Europa, eindigend met de onverwacht snelle capitulatie van Frankrijk, kan hem in die tijd wellicht milder hebben gestemd. Na het zogenaamde 'West-offensief' volgde een ware regen van onderscheidingen. Ook aan officieren van de 2e Luftlande Division werden 18 ridderkruizen uitgereikt; de commandant mocht daarin meedelen. Was hij daarmee de nederlaag vergeten? Te denken geeft het feit dat Generalleutnant Kurt Student, die met zijn 7e Fliegerdivision bij Moerdijk en Dordrecht - zij het ten koste van zware verliezen - wel succes had geboekt, nog in diezelfde meimaand van 1940 tot General der Flieger werd bevorderd. Om Von Sponeck bleef het stil. Ook het hierna te beschrijven botte optreden van de Führer, waarbij hij zich van deze generaal wist te ontdoen, doet aan een wraakneming denken.
Vermeldenswaardig is nog dat over Von Sponeck tijdens en na de meidagen van 1940 de meest vreemde berichten de ronde deden onder de Nederlandse bevolking. Zo werd verteld dat hij op het vliegveld Ockenburg gesneuveld was. Men beweerde zelfs bij zijn lijk een paard te hebben gevonden, waarmee hij in triomf Den Haag had willen binnentrekken. Verder zou zijn voor dat doel meegenomen parade-uniform zijn aangetroffen. Misschien is er voor het paardverhaal nog een oorzaak aan te wijzen. De Duitsers vervoerden in een aantal Junkers-52 Beierse Haflinger paarden, als trekkracht voor geschut. De dieren waren voor vliegtransport afgericht en met speciaal voor dit doel gemaakte buikbanden in het toestel opgehangen. (7)
Het is mogelijk dat men op Ockenburg zo'n paard heeft aangetroffen.

Generalleutnant Von Sponecks noodlot zou zich gaan voltrekken nadat hij op 10 oktober 1941 tijdens de Duitse veldtocht tegen Rusland het bevel kreeg over het 42e Legerkorps, behorend tot het 11e Leger van generaal Erich von Manstein. Dat leger was al van 24 september 1941 af in hevige gevechten gewikkeld om de smalle landengte te veroveren die toegang geeft tot het bekende Krim-schiereiland in de Zwarte Zee.
De Sovjettroepen bezaten hier een aanzienlijke numerieke meerderheid. Ook in de lucht en artilleristisch waren ze sterker dan hun tegenstander. Niettemin lukte het Von Manstein om op 27 oktober de toegang te forceren, waarna de Krim in ongeveer 20 dagen tijd in Duitse handen was, met uitzondering van de vesting Sebastopol. Deze vesting werd algemeen als de sterkste ter wereld beschouwd.
De nu snel invallende winter maakte spoedig

in geheel Rusland een einde aan de snelle Duitse opmars. Herfstregens en modder hadden die trouwens op vele plaatsen al vertraagd. Maar voor Hitler was Sebastopol een persoonlijk prestige-object geworden. De verovering van de vesting moest en zou onmiddellijk plaatsvinden! Von Manstein voelde er niets voor zijn leger lang aan deze plaats te binden en wilde met een geweldige concentratie van krachten de opdracht nog vóór Kerstmis volbrengen. Daartoe werd alles wat maar enigszins gemist kon worden bij Sebastopol samengetrokken. De honderden kilometers lange kustlijn van de Krim bleef slechts door zwakke troepen 'bewaakt'. Het meest oostelijke deel van de Krim, waar o.a. de steden Kertsj en Feodosia lagen, werd het 'schiereiland van Kertsj' genoemd. Dat viel onder de verantwoordelijkheid van Generalleutnant Graf von Sponeck, die voor dit gehele gebied slechts de 46e Infanteriedivisie ter beschikking had. Dat was een divisie van Sudeten-Duitsers, onder commando van generalleutnant Himer. Von Sponecks commandopost lag ongeveer in het Midden van het Kertsj schiereiland in het plaatsje Keneges.

Ondertussen kostte de op 17 december begonnen aanval op Sebastopol de Duitsers hoge verliezen, waar tegenover slechts geringe terreinwinst stond. Met Kerstmis was de vesting nog steeds stevig in Russische handen. Tegen Hitlers stellige verwachting in bleek het Rode Leger zelfs in staat om in die winter op grote delen van het oostelijk front tot succesvolle tegenoffensieven over te gaan. Groot was ook de verrassing toen de vijand op Tweede Kerstdag onder bescherming van sterke zeestrijdkrachten met delen van twee divisies ter weerszijden van de stad Kertsj landde. Daarna volgden nog enkele landingen op de noordelijke kust van het Kertsj-schiereiland.

Von Sponeck bevond zich in een precaire positie. Hij dacht de situatie met de sterk verspreide 46e Divisie niet meer meester te kunnen worden en vroeg het 11 e Leger om op de landengte bij Feodosia te mogen terugtrekken. In die smalle corridor kon hij zijn krachten gemakkelijker concentreren en een effectieve verdediging organiseren.

Von Manstein weigerde, maar zond al zijn reserves naar Feodosia. Dat waren de Roemeense 4e Bergbrigade, de Roemeense 8e Cavaleriebrigade en een regimentsgevechtsgroep van de Duitse 73e Infanteriedivisie. Von Sponeck kreeg bevel de tegenstander weer in zee te drijven.

Op de 28e december slaagde hij er inderdaad in om met zijn 46e Divisie de Russische bruggehoofden ten noorden en zuiden van Kertsj op te ruimen. Slechts een restant op de noordelijke kust had zich kunnen handhaven. Een waarlijk niet geringe prestatie, die toen echter nauwelijks naar waarde werd beoordeeld. Maar Von Sponeck onderschatte zijn tegenstander niet. Hij oordeelde dat hij in de gegeven situatie, met zo weinig middelen in zo'n groot gebied, bij hernieuwde Sovjetaanvallen nagenoeg kansloos was. Daarom verzocht hij opnieuw om op de landengte bij Feodosia te mogen teruggaan vóór het te laat zou zijn. Von Manstein verbood het voor de tweede maal. De bevelhebber van het 11e Leger vreesde door een dergelijk optreden het ontstaan van een 'tweede front' op de Krim, van waaruit zijn troepen bij Sebastopol ernstig konden worden bedreigd.

Wat Von Sponeck had voorzien, gebeurde al in de nacht van 28 op 29 december. Opnieuw landden sterke Russische eenheden onder bescherming van zware artillerie van tot de Zwarte Zeevloot behorende oorlogsschepen. Ditmaal niet alleen bij Kerstj, maar ook bij Feodosia. Na het verloren gaan van deze stad dreigde het gehele schiereiland van Kerstj met de 46e Divisie to worden afgesneden. Later is gebleken dat niet minder dan twee Sovjetlegers onder bevel van luitenantgeneraal Kozlow aan de aanval op de Krim hebben deelgenomen. Dat was echter in die late decemberdagen bij de Duitsers niet bekend. Von Sponeck besloot in deze uiterst kritieke situatie het zwaartepunt van zijn verdediging naar Feodosia te verleggen. Hij gaf de 46e Divisie opdracht om onder dekking van zo sterk mogelijke achterhoede-detachementen met spoed op de landengte bij de stad terug te trekken. De Roemeense cavaleriebrigade en de Duitse regimentsgevechtsgroep moes-

ten de vijand bij Feodosia afgrendelen.
De terugtocht van de 46e Divisie verliep niet zoals de generaal had gewenst, maar overijld en paniekerig. Hierdoor en deels ook door de extreme kou en de spekgladde, soms onbegaanbare wegen, ging 50 % van de divisie-artillerie en ongeveer 20 % van de zware wapens verloren! Toen de opperbevelhebber van de Legergroep-Zuid, Generalfeldmarschall Von Reichenau, dit later ter ore kwam, beschuldigde hij de divisie van lafheid en liet tot nader order alle bevorderingen en het verlenen van onderscheidingen aan die eenheid stopzetten. Als hogere verantwoordelijke commandant werd ook Graf von Sponeck ernstig in gebreke gesteld. Laatstgenoemde had de Russische landingen en zijn genomen besluit aanvankelijk niet aan het 11e Leger kunnen melden. De telefoonverbinding was verbroken en tot overmaat van ramp bleek de radio gestoord te zijn. Om 08.30 uur in de morgen van de 29e was die weer hersteld en kon een en ander worden doorgegeven. Von Manstein ontving het bericht eerst om 10.25 uur. Hij was het geenszins met de inhoud eens en verbood voor de derde maal de terugtocht, temeer daar naar zijn mening Von Sponecks succes na de eerste Russische landingen de juistheid van zijn eerder gegeven verbod had bewezen. Het mocht echter niet meer baten, want de verbinding met van Sponeck was in verband met diens achterwaartse verplaatsing al verbroken. De terugtocht kon niet meer ongedaan worden gemaakt.
Generaal Von Manstein nam nog een besluit: hij onthief Von Sponeck van zijn commando. Overigens heeft hij later - toen de omvang van de gelande vijandelijke strijdkrachten bekend was - het besluit van zijn ondergeschikte bevelhebber kunnen begrijpen, al bleef hij hem ook toen niet de juiste man op de juiste plaats vinden. Omtrent de genoemde ontheffing merkte hij in zijn na de oorlog verschenen boek 'Verlorene Siege' op:
'Dit gebeurde niet, zoals men misschien zou denken, omdat hij eigenmachtig was opgetreden. De ontheffing van Von Sponeck uit zijn commando gebeurde veeleer omdat ik niet de zekerheid bezat dat hij op dat ogenblik nog de man was die een zo kritieke situatie als op het schiereiland van Kerstj, wel aankon (. . .) Ik heb toen in zijn plaats de buitengewoon ervaren commandant van de 72e Infanterie-divisie, generaal Mattenklott, aangewezen'.
Dat ditgeen goedpraten-achteraf was en dat Von Manstein hem niet als onbekwaam afdankte, blijkt ult het 'Kriegstagebuch' van het 11e Leger. Daarin lezen we:
'De bevelhebber geeft de commandant van het 30e Legerkorps door, dat generaal Mattenklott zo spoedig mogelijk de leiding van het 42e Legerkorps overneemt (. . .). Generaal Graf von Sponeck zal naar verwachting en na overgave van zijn commando de leiding van het 30e Legerkorps overnemen'.
Von Mansteins chef, Generalfeldmarschall Von Reichenau, kon zich met die regeling volkomen verenigen. Tot zover scheen de zaak rond en afgedaan te zijn.
Maar men had buiten de Führer gerekendi Generalleutnant Von Seydlitz-Kurzbach beschreef later de reacties van de Duitse dictator toen die Von Sponecks terugtocht vernam: (8)
'Hitler ontplofte eerst, gedroeg zich onevenwichtig en opvliegend. Hij had zich echter weer vlug in de hand en werd toen ijskoud. Hij beval een proces voor de krijgsraad. Tegenwerpingen van Generaloberst Halder en Generaal Jodl wees hij af (beschrijving van de Leger-adjudant). Hij wenste zonder meer de indiening van een rapport tegen generaal Graf von Sponeck'.
De aanklacht was snel opgesteld. Von Sponeck werd - verkort weergegeven - van de volgende vier punten beschuldigd:

1. Het verlies van het schiereiland van Kertsj door ongehoorzaamheid aan het tot tweemaal toe gegeven uitdrukkelijke terugtochtsverbod door het 11e Leger.
2. Het door zijn zelfstandige besluit en het afbreken van zijn radioverbinding verhinderen van een ingrijpen door Generaal Von Manstein.
3. De chaotische terugtocht en de extreme verliezen van de 46e Divisie als gevolg van zijn zelfstandig genomen besluit.
4. Ongehoorzaamheid aan Hitlers onvoor-

waardelijke bevel, dat elke terugtocht van eenheden hoger dan bataljonssterkte verbood, tenzij Hitler daartoe persoonlijk zijn toestemming gaf.

Het zal duidelijk zijn dat deze beschuldiging een wel zeer eenzijdig en vertekend beeld van de werkelijkheid gaven. Het laatste punt was zelfs ondoordacht. Want waar ging het hier om? Hitler had op 19 december 1941 zichzelf tot opperbevelhebber van het Duitse leger aangesteld, nadat Generalfeldmarschall Von Brauchitsch ontslag had gevraagd. Zijn hierboven genoemd verbod was van 26 december 1941, toen de gevechten bij Kertsj al aan de gang waren. Het bevel was bij Von Sponeck nog niet bekend - iets dat nogal voor de hand lag en tijdens het proces ook gemakkeliik kon worden aangetoond. Overigens getuigde het verbod weer van Hitlers onkunde en gebrek aan militair-strategisch inzicht. Het maakte zijn legers onbewegelijk en star, ontnam kundige bevelhebbers allerlei wensellike initiatieven en bespoedigde de Duitse nederlaag.
Het proces vond op 23 januari 1942 plaats in het hoofdgebouw van het Rijksluchtvaartministerie aan de Leipzigerstrasse in Berlijn. Voorzitter van de krijgsraad was Hermann Göring, de opperbevelhebber van de Luftwaffe. Als officieren van justitie traden op Generaloberst Haasse en Dr. Kraell. Deze laatste voor het strikt juridisch gedeelte. Verdediger was Dr. Neubert. Voorts waren twee z.b. leken-bijzitters ingedeeld.
Nuttige getuigen als b.v. Von Manstein, een van zijn stafofficieren of een stafofficier van het 42e Legerkorps of de 46e Divisie waren niet opgeroepen en wellicht ongewenst. Toch was hun komst goed mogelijk geweest want al op 18 januari had men de toestand in de Krim weer in de hand. De Russen waren voor de landengte van Feodesia geheel tot staan gebracht. (9)
Eén van de leken-bijzitters was de al eerder genoemde Von Seydlitz-Kurzbach. Deze officier had dit allerminst geambieerd, vooral omdat hij vroeger in de 22e Luftlande Division had gediend en Von Sponeck een warm hart toedroeg. Er was hem echter te verstaan gegeven dat zijn bezwaren bij Hitler geen schijn van kans maakten. Bovendien zaten de lekenbijzitters er in de praktijk meer voor de vorm bij. Wat er precies aan de hand was wisten ze maar van 'horen zeggen'. De stukken kregen ze pas op de zitting. Von Seydlitz was wel tevoren bij Göring ontboden - op 22 januari. Maar die had voornamelijk over zichzelf en zijn luchtmacht gepraat. Pas aan het slot van het onderhoud was Von Sponeck nog even ter sprake gebracht. Daarbij bleek dat de krijgsraad slechts een soort schijnproces zou opvoeren, want de uitslag stond al van te voren vast. De Führer - zo verklaarde Göring - verlangde de doodstraf, die hij bij wijze van gratie in 'Festungshaft' een vorm van militaire detentie, zou wijzigen.
De krijgsraadzitting verliep zonder emoties en in een rustige sfeer. Göring droeg een van zijn vele fantasiekostuums: een donkerblauw vliegeruniform met rijbroek en bordeauxrode laarzen, voorzien van aangegespte gouden sporen. Von Sponeck verscheen in het volle ornaat van zijn generaalsuniform, met zijn bij Den Haag verworven ridderkruis.
Hij verdedigde zich kalm en beheerst, schetste op heldere wijze de situatie waarin hij in die laatste decemberdagen had verkeerd en verduidelijkte de door hem genomen maatregelen. Hij beriep zich daarbij op een basisprincipe dat al eeuwen lang in het leger werd geleerd, gepropageerd en toegepast: een commandant mag - en moet zelfs - van een eerder gegeven bevel afwijken, indien er plotseling een totaal gewijzigde toestand ontstaat en de verbinding met de hogere commandant voor lagere tijd is verbroken. Dat hij van Hitlers onvoorwaardelijke terugtochtsverbod niet op de hoogte kon zijn, was - zoals gezegd - niet moeilijk om aan te tonen.
Aanklager Generaloberst Haase verklaarde - overigens zonder duidelijk en overtuigend het 'waarom' aan te geven - Von Sponecks argumenten als niet steekhoudend te beschouwen. Wel zag hij duidelijke ongehoorzaamheid aan het tot tweemaal toe door Von Manstein gegeven verbod voor een teruggaan. Von Sponecks succes (na het eerste verbod) op de eerste golf Russen die bij

Kertsj waren geland, werd nu als bewijs van zijn ongelijk tegen hem gebruikt. Tenslotte eiste Haase de doodstraf wegens 'ongehoorzaamheid te velde'. De verdediger, Dr. Neubert, herhaalde in feite de argumenten van zijn cliënt, maar ging daarbij in het bijzonder in op de juridische rechtvaardiging van het gebeurde. Hij besloot met het vragen van vrijspraak. Generalleutnant Graf von Sponeck kreeg van Göring het laatste woord. Hij verklaarde zich niet schuldig te voelen. In een overeenkomstige situatie zou hij weer hetzelfde doen.
De krijgsraad ging onmiddellijk in beraad. De overigen moesten zich tijdelijk verwijderen. Hitlers eis de doodstraf uit te spreken leek in dit geval zo extreem, dat men daardoor toch min of meer in gewetensnood scheen te komen. Anderzijds wat het in het heersende systeem levensgevaarlijk om zich het ongenoegen van de Führer op de hals te halen. Alle rechters waren van oordeel dat slechts tot de doodstraf kon worden besloten, als tevoren op één of andere wijze een begenadiging kon worden verzekerd.
Göring stemde daarmee in en beloofde nog de volgende dag naar Hitler te gaan om die begenadiging te bewerkstelligen. De rechters moesten hem een schriftelijke verklaring geven. Ze deden dat met het voorstel de uit te spreken doodstraf om te zetten in 'Festungshaft', met het uiteindelijke doel Von Sponeck later weer in de gelederen op te nemen.
Göring heeft de zaak inderdaad persoonlijk met Hitler besproken. Eerst op 20 februari 1942 bevestigde de Führer het vonnis en wijzigde het overeenkomstig zijn toezegging 'im Gnadenwege' in zes jaren 'Festungshaft'. Hij gaf ook nog een ferme trap na en zorgde ervoor dat de generaal diep werd vernederd en nimmer kon terugkeren:
'De veroordeelde wordt uit alle verbintenissen met de strijdkrachten ontslagen. Hij verliest zijn militaire rang, zijn functie, het recht op het dragen van het uniform, zijn orde- en eretekens en de aanspraak op de militair-sociale verzorging en pensioen.'
Om te tonen hoe menselijk het nazi-systeem desondanks wel was, werd tenslotte nog bepaald dat Von Sponeck en zijn familie tegen financiële nood moest worden beschermd.
De straf werd ondergaan in Germersheim, een stadje op de linker Rijnoever, tussen Mannheim en Karlsruhe. Daar kreeg Graf Von Sponeck in een oude kloosterkazerne twee kamers toegewezen. Zijn vrouw mocht hem vijf dagen per maand bezoeken. Verder kreeg hij binnen het stadje een beperkte bewegingsvrijheid, die hem in staat stelde met enkele families vriendschappelijke contacten te onderhouden. Dat de ex-generaal zich gegriefd en verbitterd toonde zal geen verbazing wekken. Kennelijk nam hij daarbij geen blad voor de mond. Zijn kritiek op Hitler en consorten werd in Berlijn bekend.
Op 1 juli 1943 was het een jaar geleden dat de Duitsers Sebastopol veroverden. Ter gelegenheid van dit voor hen heugelijke feit vroeg Von Mannstein de invrijheidsstelling van zijn vroegere bevelhebber Von Sponeck aan. Het werd al door het personeelsbureau van het leger afgewezen met de volgende reden: 'De afwijzng moet geschieden omdat Von Sponek zich op geen enkele wijze zodanig gedraagt, dat een begenadiging gepast voorkomt.'
Ruim een jaar later - op 20 juni 1944 - werd de bekende, door Claus Graf Schenk von Stauffenberg uitgevoerde, aanslag op Hitler gepleegd. Na de mislukking en de snel onderdrukte opstand van generaals, volgde een bloedbad. Alan Bullock schrijft hierover in zijn boek 'Hitler; a study in tyranny': 'Met een handjevol uitzonderingen die slechts door geluk werden gered, werden allen die daadwerkelijk aan het complot hadden deelgenomen, militairen zowel als burgers, gepakt en opgehangen. Dit kon men verwachten, maar Hitler en Himmler maakten van de gelegenheid gebruik om velen die slechts zeer weinig of helemaal niets met de samenzwering te maken hadden, maar van gebrek aan enthousiasme voor het regime werden verdacht, gevangen te nemen of te doden.'
Daarmee kon Hitler zijn wraak voltooien. Hoewel Hans Graf von Sponeck niets met de aanslag op de Führer te maken had, werd hij op bevel van Himmler, zonder enige vorm van proces, op de 23e juli 1944 door de SS

doodgeschoten.

NOTEN:

1. General der Flieger A.D. Wilhelm Speidel: 'Der Westfeldzug 1939/40', Teil 3, B3and 1: 'Die Luftlande-unternehmungen im Fall gelb', Karlsruhe, 1958 (pag. 99).
2. Hermann Götzel: 'Generaloberst Kurt Student und seine Fallschirmjäger; die Erinnerungen des Generaloberst Kurt Student', Friedberg, 1980 (pag. 114).
3. Albert Merglen: 'Geschichte und Zukunft der Luftlandetruppen', Freiburg, 1968 (pag. 29).
4. Bericht 'Holland-Einsatz', raport von Arnold von Roon (archief F.S.A. Beekman, Vlaardingen).
5. Getuigenissen van o.m. Wilhelm Speidel, Albert Kesselring, Werner Pissin (Studiengruppe Geschichte des Luftkrieges).
6. Alfred Genz in het periodiek 'Der Deutsche Fallschirmjäger', nr 3, mei/juni 1984, pag 18.
7. Hermann Götzel (zie noot 2) pag. 55/56 en Werner Pissin: 'Der Einsatz der Luftlandetruppen im Westen 1940', Hamburg, 1958 (pag. 34).
8. Walther von Seydlitz: 'Stalingrad Konflikt und Konsequenz Erinnerungen', Oldenburg, 1977. Aan het hierin uitvoerig beschreven proces tegen Von Sponeck (pag. 115-133) zijn de bijzonderheden m.b.t. deze zaak in hoofdzaak ontleend.
9. Kertsj werd op 17 mei 1942 opnieuw door de Duitsers veroverd en bleef tot 10 april 1944 in hun handen. Het schiereiland Krim viel eerst tussen 8 en 12 mei 1944 weer in Russische handen.

Drs. R.P. de GRAAF

De slag bij Woeringen
Over de laatste middeleeuwse ridderkrijg

Een van de laatste veldslagen die nog gevoerd werd op een wijze die ridders konden waarderen, was de slag bij Woeringen van 5 juni 1288. Hertog Jan I van Brabant versloeg het koalitieleger van de Keulse aartsbisschop Siegfried. Brabant werd gesteund door de graven van Berg, Jülich en Loon; de aartsbisschop kreeg hulp van de graven van Gelre en Luxemburg. Inzet van de strijd was het gewest Limburg. Over de slag is een kroniek verschenen. Een uniek werk dat ons in staat stelt om diepgaand onderzoek te doen naar de numerieke en logistieke ontwikkelingen, de taktische overwegingen, - manoeuvres en krijgshandelingen. Er bestaat uit die periode van de middeleeuwen geen Nederlandstalige tekst waarin het handelen van ridders, de protocavaleristen bij uitstek, zo uitgebreid wordt beschreven. Afgezien van het feit dat de slag na 7 eeuwen wordt herdacht, is het alleen daarom al interessant om onze aandacht op Woeringen 1288 te richten.

KOALITIEOORLOG

De Limburgse hertogin Irmgard was in 1283 kinderloos gestorven en haar echtgenoot, graaf Reinoud I van Gelre, maakte aanspraken op het gebied. Ook hertog Jan I van Brabant claimde het; hij had van een oom van Irmgard de rechten gekocht. Het bezit van de Limburgse erflanden was van belang voor het beheersen van de handelsroutes over land en over de Rijn naar Keulen.
Hoewel de strijd tussen hen beiden ging, verwierven de graaf van Gelre en de hertog van Brabant vele bondgenoten. Aartsbisschop Siegfried van Keulen en graaf Hendrik van Luxemburg steunden graaf Reinoud. De belangrijkste bondgenoten van hertog Jan waren de graven van Berg, Looz en Jülich en de burgers van Aken en Keulen. De Keulse burgers hadden twee redenen om de Brabantse hertog te steunen. Ten eerste lagen zij reeds vanaf 1074 in de clinch met hun aartsbisschoppen die ook het wereldlijk

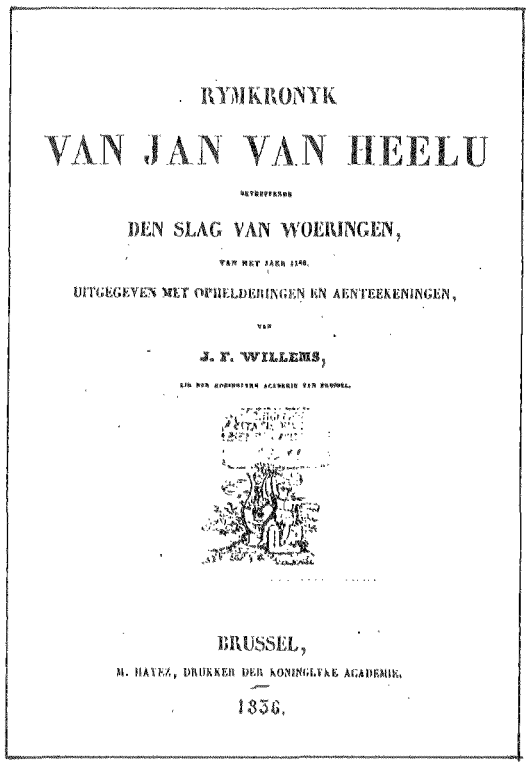

RYMKRONYK

VAN JAN VAN HEELU

BETREFFENDE

DEN SLAG VAN WOERINGEN,

VAN HET JAER 1288.

UITGEGEVEN MET OPHELDERINGEN EN AENTEEKENINGEN,

DOOR

J. F. WILLEMS,

LID DER KONINKLYKE ACADEMIE VAN BRUSSEL.

BRUSSEL,

M. HAYEZ, DRUKKER DER KONINGLYKE ACADEMIE.

1836.

gezag onder hun kromstaf trachtten te brengen. Ten tweede had de huidige aartsbisschop Siegfried een kasteel op de Rijnoever laten bouwen om de kooplui een zware tol te laten betalen. Het waren dan ook kooplui die in de delegatie naar de Brabantse hertog meereisden om hem te verzoeken het 'roefhuse' bij Woeringen (±15 km ten N.W. van Keulen, tegenwoordig: Worringen) te veroveren.

Om zijn doel te bereiken zag hertog Jan zich genoodzaakt met zijn leger diep in vijandelijk gebied door te dringen. Aartsbisschop Siegfried wilde zo snel mogelijk deze voor hem strategisch voordelige situatie uitbuiten en trok de legers van de bondgenoten samen. Op de vroege zaterdagmorgen van de vijfde juni 1288 vielen zij de legers van de Brabantse koalitie aan. Tegen de avond was de slag ten einde, graaf Hendrik van Luxemburg gesneuveld en graaf Reinoud van Gelre en aartsbisschop Siegfried waren gevangengenomen. Vijf eeuwen lang zouden de gewesten Brabant en Limburg bijeen blijven en aan het machtsstreven van de Keulse aartsbisschoppen naar het noordwesten was een einde gekomen. De Keulse burgerij kon voortaan zelf de stad gaan besturen, vrij van adellijke of clericale inmenging. Zelfs na zeven lange eeuwen kan men zich hierover in de stad nog verheugen, zo blijkt uit de naam van de tentoonstelling: *Der Name der Freiheit 1288-1988, Aspekte Kölner Geschichte von Worringen bis heute.*

Deze was van 29 januari tot 1 mei 1988 in de Josef Haubrich-Kunsthalle te bezichtigen en ging over tien belangrijke momenten en tijdvakken uit de Keulse geschiedenis.

Krijgshistorisch is de slag bij Woeringen niet alleen belangrijk vanwege de unieke rijmkroniek van Jan van Heelu, maar ook omdat de wijze van slagleveren nog als vanouds door ridders bepaald werd. Vanaf de 14e eeuw neemt de macht van de adel langzaam af, ook op het slagveld en neemt die van boeren en burgers toe. Tot en met de 13e eeuw waren, volgens de krijgshistoricus T. Wise, maliënkolder en harnas voldoende om de ridders tegen praktisch elk wapen te beschermen. Na de 13e eeuw neemt het aantal ridders af, zowel door sociaal-economische faktoren, als door de verhoogde kans op lichamelijk letsel. De veldslagen worden dan ook totaler, wreder en effektiever. Zo vielen in de Honderdjarige oorlog (1337-1453) Franse ridders herhaaldelijk ten prooi aan de longbows van de Engelsen. Het ging deze boogschutters niet om de eer of het spel, maar om het resultaat.

Hertog Jan is inmiddels voor vele Nederlanders een bekende figuur geworden. Niet zozeer omdat hij te Woeringen zegevierde als wel omdat hem de buitengewone eer te beurt viel, zijn naam te mogen verbinden aan een ambachtelijk gebrouwen bier.

OORLOGSPOëZIE

Zo'n vijf jaar na de slag had Jan van Heelu zijn rijmkroniek klaar. Evenals de bekende *Rijmkroniek van Melis Stoke*, is de *Rymkronyk van Jan van Heelu betreffende den slag bij Woeringen, van het jaer 1288* geschreven in de landstaal. Eveneens met het doel de lezers over het verleden te informeren en net als de ridderromans (bv. *Karel ende Elegast*; *het Roelantslied*) zijn de kronieken op rijm gezet. Dit verge-

Het huwelijk in augustus 1273 tussen Jan I van Brabant en Margaretha van Vlaanderen. Afbeelding uit een 14e eeuwse kroniek.

makkelijkt immers het onthouden. Van Heelu was ooggetuige en hij beweert als een nauwgezet journalist: 'Want, dat ic niet en hebbe gesien / Soe hebbic emmer vandien / Seker kinesse, ende weten.'
Hoewel Van Heelu niet onpartijdig was - hij droeg zijn oorlogspoëzie op aan de vrouw van 'tshertoghen Jans sone Jan' - wordt zijn lange gedicht internationaal geprezen. J.F. Verbruggen typeert het als 'one of the most splendid descriptions of a battle in the entire Middle Ages' en de onlangs overleden hoogleraar H.P.H. Jansen destineerde het werk tot 'een van de belangrijkste bronnen voor de krijgsgeschiedenis der middeleeuwen'. De chroniqueur geeft in 8948 versregels een politiek overzicht en een hartstochtelijke beschrijving van de heldendaden van vooral de ridders uit de Brabantse koalitie. Dikwels grijpt hij tussendoor naar de loftrompet voor deze 'vroeme, stoute, edele en coenlike' mannen. Hertog Jan is de dapperste en wordt ingedeeld bij soortgenoten als 'Roelant, Waleweyne en Perchevale'. De Belgische mediaevist P. de Ridder veronderstelt dat hertog Jan meer dan historiografische redenen had met de kroniek: 'Is het vermetel te veronderstellen dat de hertog geconfronteerd met de nijpende geldnood, langs deze kroniek een beroep heeft gedaan op de trots van de Brabander? Van Heelu's verzen moesten hen er aan herinneren hoe twee jaar eerder de gezamenlijke inzet van adel en Brabants voetvolk het hertogdom een grote overwinning had bezorgd. Die zege moest nu geconsolideerd worden en ook hier was andermaal de gezamenlijke inzet van vorst en onderdanen vereist.' Wie de rijmkroniek leest; krijgt de indruk dat de slag een ridderonderonsje was en inderdaad hield ook hertog Jan zich aan de gewoonte om ongeorganiseerd voetvolk zo lang mogelijk buiten de strijd te houden. Van Heelu is meestal uiterst karig in zijn woorden wanneer hij de daden van de 'blote knechten' (zonder harnas, dus onbedekt)

moet beschrijven. Deze veroverden de standaard met de banier van de aartsbisschop. De standaard bevond zich op een kasteelkar, een middeleeuwse variant op de pantserwagen, kompleet met tinnen, sterke planken en stabilisatiestokken in de grond. Op de tentoonstelling was een mooie gereconstrueerde versie van deze 'Fahnenwagen des Kölner Erzbischofs' aanwezig. Toen de 'dorpliede' vervolgens enthousiast met hun 'haecsen, swerden en clupple' de Keulse ridders, na een omtrekkende beweging, van achteren aanvielen en zonder erbarmen afslachtten, verzuchtte hij: 'Dat was onfermelike dinc, / Ende te siene iammer groot.' Ook al waren de slachtoffers vijanden, toch bleef het jammer dat de spelregels van de oorlog werden overtreden.

De *Rymkronyk van Jan van Heelu* is uitgegeven door Jan Frans Willems, Brussel 1836. De uitgave zelf is al een stukje geschiedenis: Willems, de stimulator van de Vlaamse Beweging hoopte op sympathie bij de lezers voor de heldendaden van het oude Brabant. Dit gewest omvatte ondermeer de huidige Belgische provincies Brabant en Antwerpen. Tenslotte was de Brabantse hertog erin geslaagd om de Gelderse machtsexpansie naar het Zuiden tegen te houden. De leden van de beweging zullen zich met de door Van Heelu geflatteerde Zuidelijke volksaard verwant hebben gevoeld en zijn 'Nederduytsche' taalgebruik zullen zij van harte hebben toegejuicht.

FRONTAAL EN INTEGRAAL

Nadat in de legers van hertog Jan en aartsbisschop Siegfried de missen gecelebreerd waren, kon in de vroege ochtend van de vijfde juni de slag beginnen. Hertog Jan hield een taktische voorbespreking naar aanleiding van de gegevens die zijn verkenners, 'warders', die nacht hadden verkregen. Ze bevonden zich op een heuveltje, vlak voor een riviertje en twee wegen met aan weerszijden greppels: 'Sine vianden trecten in enen hoec Tusschen twee straten, die daer lagen, / Soe dat die ghene moesten wagen Die vore ten anderen soude riden; / Want si moeste grachte lidenç (de wegen heten tegenwoordig de 'Alte Römerstrasse' en de 'Neusser Landstrasse'). De graaf van Verenborch adviseerde om te wachten, maar Jan vond dit strijdig met zijn riddereer: 'Dat en wille God nemmermeer geven, Dat wi, om sterven noch om leven. / Houden voor grachte, oft vor straten, Ende onse hulperen laten'. Deze op het eerste gezicht misschien overmoedige beslissing van de hertog zou leiden tot een van de doorslaggevende manoeuvres van de slag.

Wat was er gebeurd? Op de Brabantse linkerflank (zie kaart) bevond zich de Bergdivisie, bestaande uit boeren en paupers. Terwijl de legerleiding konfereerde rukten de eerste ruiterafdelingen van de aartsbisschop op, over de 'Alte Römerstrasse', richting de troepen van graaf Adolf van Berg. Deze zond snel een bode naar hertog Jan met het verzoek om versterkingen. Op dat moment betekende het voorstel van de graaf van Verenborch: laat de Bergdivisie zich zelfstandig te weer stellen en het vijandelijke centrum toenaderen tot op en over de hindernissen. Vooral dit eerste ging Jan te ver; hij weigerde de Bergdivisie in de steek te laten ('onse hulperen laten'). Jan liet, door op de bazuinen te blazen, de tegenaanval

Het leger van aartsbisschop Siegfried te Woeringen.
(14e eeuwse afbeelding, Universiteitsbibliotheek Heidelberg)

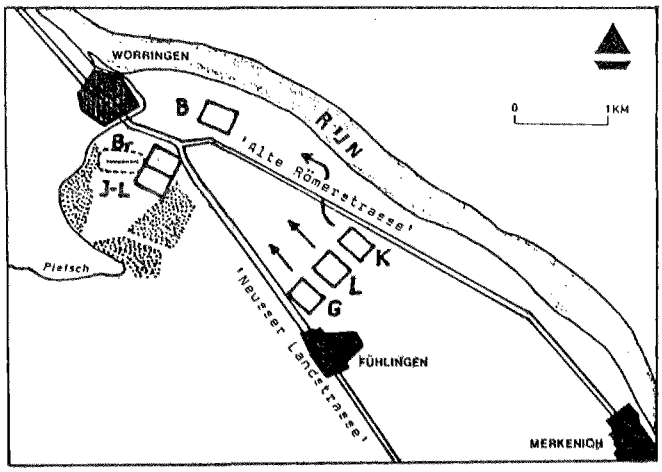

Toelichting

Legende

B=Berg
Br=Brabant
J-L=Gülick-Loon
+
K=Keulen
L=Luxemburg
G=Gelre

** Kaart A: taktische manoeuvres*

Tijdens de aanval rukt de Keulse bisschop eerst op naar de Bergdivisie bij de Rijn.

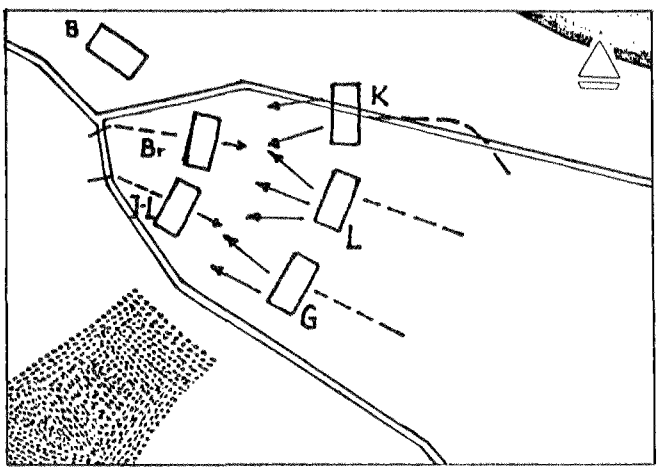

** Kaart B: de 'maleye'*

Troepen van Brabant en Gülick-Loon trekken de aanvallers tegemoet en steken de wegen over. De bisschop zwenkt af naar het centrum, waar ongeorganiseerde Gelderse en Luxemburgse troepen hun tegenstanders naderen.

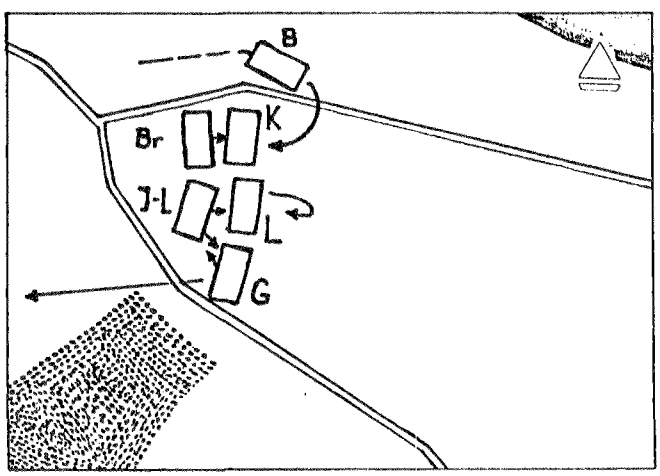

** Kaart C: eindfase*

Brabantse ridders verslaan de Keulse. De Bergdivisie maakt een omtrekkende beweging. Luxemburgse ridders nemen het initiatief tot een tegenaanval. Gelderse eenheden trekken weg of worden verslagen.

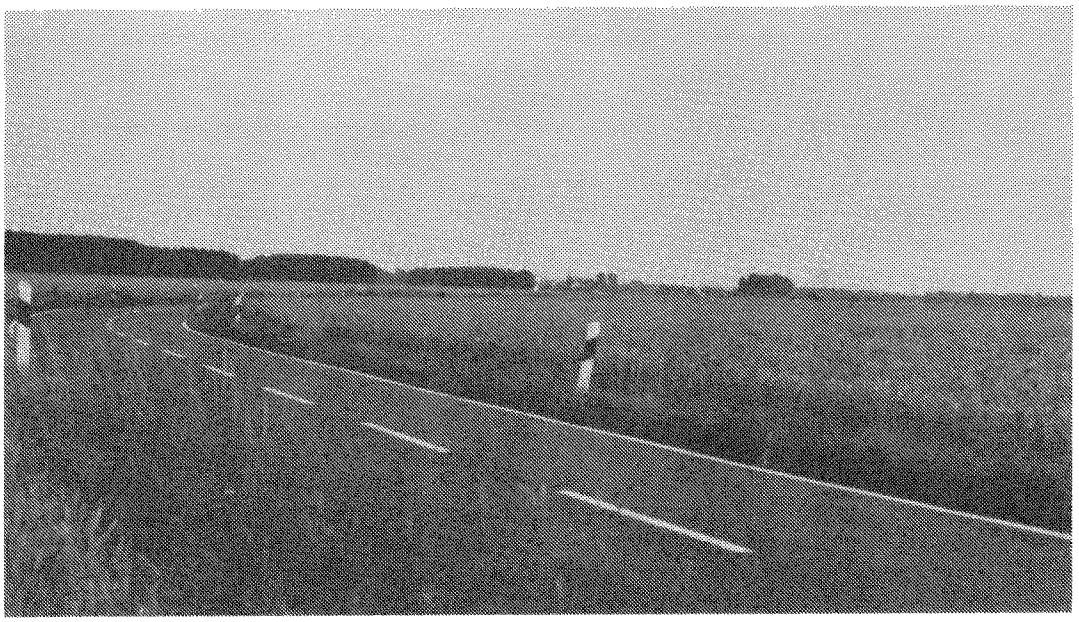

Het slagveld te Worringen (1987). Links de in de tekst genoemde 'Alte Römerstrasse'.

inzetten.
Onmiddellijk gaf aartsbisschop Siegfried orders de flankbeweging af te breken; de weg, terug, over te steken en frontaal op te rukken. Aangezien de troepen van Luxemburg en Gelre ook tussen de beide wegen in de aanval inzetten, bleven de gelederen niet langer gesloten. De 'bataelgen' en 'conroten', de grotere en kleinere troepen formaties 'quamen alle in een geslagen' ; geïntegreerd. Het terrein waarop deze drie eenheden waren gedeployeerd was niet breder dan zo'n 500 meter en werd steeds smaller omdat beide wegen 'in enen hoec' lagen. De nadering van beide legers geschiedde zo behoedzaam, dat het volgens Van Heelu leek alsof iedere ridder zijn bruid voorop te paard had. In de Brabantse gelederen ontstond nog een meningsverschil of de slagorde nu smal en diep, dan wel breed en ondiep moest zijn (want sommige edelen vreesden, ten onrechte zoals achteraf bleek, een omsingeling).
Nu begon 'die maleye van den stride': het uitzoeken en bevechten van tegenstanders. Dankzij hun gekombineerde aanval en numerieke voordeel volgens Van Heelu telden zij 1100 ruiters meer - was de slagkracht van de Keulse koalitie enorm: 'Int vergaderen daer si quamen / Drongen si, met sterker vaert, / Die Brabantre achterwaert'. De strijd woedde zo hevig en 'daer wert soe groot bedranc' dat hertog Jan eerst twee paarden verloor en het derde op moest geven in zijn poging om een van de genoemde straten te bereiken (er kwamen naar schatting minstens 4000 'XLC' dure en speciaal getrainde paarden om). Tijdens dit langdurige en hevige treffen gebeurden er drie belangrijke dingen:

1. een deel van de Gelderse soldaten verliet het slagveld en graaf Reinoud van Gelre raakte in krijgsgevangenschap;
2. de graaf van Luxemburg sneuvelde;
3. aartsbisschop Siegfried van Keulen verloor eveneens een deel van zijn troepen en gaf zich tijdens de aanval van de Bergdivisie aan Brabantse edelen over.

Ten eerste werd het terugdringen van de Brabantse strijders door een deel van de Geldersen verkeerd beoordeeld. Een edelman met de prachtige naam 'Reunere Esel' verliet het slagveld met diverse militairen 'Om ghewin, ten tinten waert / Vele liede, met sterker vaert, / Torsse ende te voet.' Zij plunderden de legertros en, in de hoop en

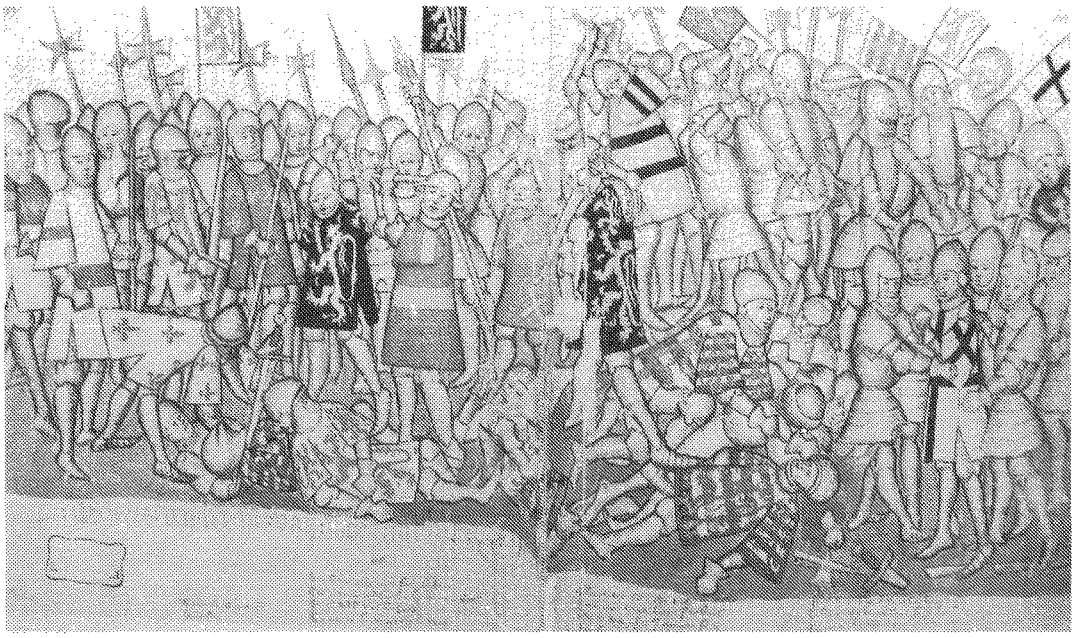

'Dit es den strijt van Woeroni' uit De Brabantse Yeesten van Jan van Boendale, 15e eeuw. Koninklijke Bibliotheek Brussel. In het midden heft Jan (gouden leeuw, zwart veld) het zwaard: graaf Hendrik van Luxemburg is gesneuveld en rechtsonder wordt Siegfried (zwart kruis, wit veld) ontwapend.

vermoedelijk ook in de verwachting dat de Brabanders dit zouden willen wreken door middel van een achtervolging, verlieten ze gezwind het slagveld. De vijanden bleven daarentegen op hun post, ja ze zouden zelfs een halt weten te houden aan de zware Keulse aanval. Graaf Reinoud van Gelre kreeg weldra met regelrechte desertie te maken: 'Van Kepple was hi here genoemt. / Van Gelre moete hi sijn verdoemt. Dat hi sinen heere in node liet.' Toen Reinouds banier tweemaal ten onderging was hij ten einde raad en werd de graaf door de Brabanders overmeesterd. Deze herkenden hem pas als Gelders graaf toen ze zijn adellijke symbolen op zijn wapens ontwaarden!

Ten tweede raakte graaf Hendrik van Luxemburg in grote moeilijkheden: 'Van Luthsenborch des edelen graven / Ors was soe ghequelt, / Dat hem waren ute die derme ghevelt.' Toen de Brabantse heer Wouter van den Bisdomme dit zag, nam hij zijn kans waar: 'Dat hi coenlike, / Den graven reet te gemoete, Dien hi diep twee voete / In den lichame stac een sweert.' Graaf Hendrik reed nog door, 'braecte', stortte stervend ter aarde, 'Hi wert ghetrect ende over rint / (Daer bi en wert hi niet bekint,) / Met menegen orsse ieghen die eerde.' Het derde belangrijke gebeuren was de gevangenneming van de aartsbisschop of juister gezegd: zodra hij de ineenstorting van zijn onderdeel gewaar werd, reed hij snel op enkele Brabantse edelen aan en gaf hij zich over uit angst voor het naderend voetvolk van de Bergdivisie ('dese duvelike ghebueren'). Siegfried zal een geliefde bisschop zijn geweest, want velen van hen waren uit zijn diocees afkomstig . . . Voor deze adhoc infanteristen werd het overigens nog een leerzame dag. Eerst sloegen ze de Keulse edelen dood, maar later bemerkten ze dat de Brabantse ridders de gevangenen lieten leven om ze een losgeld af te persen. Een dergelijke handelwijze overtrof hun stoutste verwachtingen en ze 'gingen oec des selves beginnen': temiddenvan de schare gevangenen bevonden zich Adolf en zijn neef Hendrik van Nassau die in de koalitie van Siegfried hadden meegevochten. Dit is het eerste bekende en enigszins ambivalente

kontakt van dit geslacht met de Nederlanden. Graaf Adolf van Berg had de Brabantse edelman Godevaert gevraagd om Siegfried in zijn kasteel op te mogen sluiten. Godevaert willigde dit verzoek gaarne in - hij wilde namelijk aktief aan de slag deel blijven nemen - op voorwaarde dat de graaf van Berg niet zonder instemming van de Brabantse hertog een losgeld van Siegfried zou bedingen. Vervolgens verdween de bisschop in een kerker van Schloss Burg an der Wupper. Van Heelu vermeldt expliciet dat de Brabanders tot het moment waarop de Bergdivisie zich in de strijd wierp (na vurig te zijn toegesproken door een monnik, Wouter Dodden), vrijwel alleen in aktie zijn geweest. Over dit voetvolk is boven vermeld dat ze in tweede instantie de Keulse ridders lieten leven vanwege de losgelden. Toen de infanteristen nog maar net in de gevechtszone beland waren; wisten ze niet hoe ze manschappen uit hun eigen koalitie konden herkennen. Zo kwam het dat ze behalve vijandelijke ridders ook cavaleristen van Brabant, Jülich en Loon doodden. Aan deze netelige situatie kwam een eind door een eenvoudige 'seriant', schildknaap, Battele giheten. Aanvankelijk had hij de rol van pechvogel gekregen, 'Gheseten op ene moort, Die achterwaert en woude, noch voort: / Op hem quamen die van Gelre.' Hij sprong fluks van zijn ros en dacht dat hij naar zijn makkers kon vluchten. Tevergeefs, want daar kwamen zojuist de bloeddorstige boeren en paupers op het slagveld. Battele schreeuwde 'Ghi doet onrecht! / Ic ben der hertogen knecht van Brabant.' De militie liet zich niet zomaar overtuigen en verlangde van hem dat hij 'Berge romerike' op de juiste manier uitsprak. Ongetwijfeld dachten de mannen van de Bergdivisie hierbij aan de richter Jefta die de vijandige Efraïmieten 'Sibboleth' liet uitspreken. Battele doorstond de test en nam bijgevolg zijn kans waar: 'Ic sal u thant bringen Daer ghi die viande moget vinden. / Aldus soe leidde hise doe / Den vianden van achter toe.' Nu was de intreddering op de rechterflank van Siegfrieds koalitieleger kompleet.

In het centrum van dit leger waar het Luxemburgse kontigent streed, werd, nadat graaf Hendrik was gesneuveld, nog een tegenaanval ondernomen onder leiding van heer Waelrave van Monyoye. Ofschoon hij diverse Limburgse, Luxemburgse en Gelderse ridders onder zijn banier kon scharen, liep de dappere poging dood op de dichte Brabantse slagorde. Onder de Luxemburgse strijders en met name onder de 110 leden van de familie Scavedriesche plus aanverwanten, werd laat in de middag - Siegfried was ongeveer om 15.00 uur gevangengenomen - een slachting aangericht door de vanouds vijandige heren van Witham en Mulrepas. Deze laatsten hadden zich tot dat moment achter de Brabantse legerscharen afzijdig gehouden. Pas toen bleek dat hertog Jan zou winnen, wierpen ze zich rancuneus op de Scavedriesen. Ze kenden daarbij geen genade en van de 110 overleefden slechts vier Woeringen.

Tegen de avond was de slag ten einde. De Brabanders waren zeer vermoeid, de 'wapenrocke / Van een gescoort, ende seere dorhouwen, / Wel iammerlic moch aenschouwen, / Ende al meest bestort met bloede'. Helaas waren de tenten in vlammen opgegaan, dus er zat niets anders op: 'Opt blote veld logeren, / Ende sijn bedde doen visieren / Van helmen, ende van platen.' Naar schatting vochten in ieder leger ruim 2000 cavaleristen. Over voetvolk, noch over de verliezen bestaan betrouwbare gegevens. Volgens Van Heelu sneuvelden 'Elf hondert manne' aan Siegfrieds zijde en bij de Brabanders zouden zijn gedood 'min dan XL man'.

INITIATIEF

Het is de vraag wat de voornaamste oorzaak is van de nederlaag van Siegfrieds koalitie. In zijn artikel 'Kampfweise und Bewaffnung zur Zeit der Schlacht von Worringen' in de katalogus van de tentoonstelling *Der Name der Freiheit*, stelt U. Lehnart naar aanleiding van de afgebroken openingsmanoeuvre van Siegfried op de rechterflank *versus Berg*: 'Damit richtete er (Siegfried) in den eigenen Rethen eine solche Verwirrung an, dass von einem geplanten Vorgehen zumindest auf dem rechten Flügel keine Rede mehr sein konnte. (. . .) Die negatieven Auswirkungen

De monnik Wouter Dodde en de Bergse boeren voor hun beslissende deelname aan de slag. Peter Janssen 1893. Rathaus Düsseldorf.

der geschilderten Manöver werden sowohl von Salpeteur als auch von Verbruggen unterschützt. Bei der von keinem Autor bezweifelten numerischen Uberlegenheit seine Reiterei hätte der Erzbischof womöglich ohne diesen Fehler seinen Gegner im ersten Ansturm überrant oder doch zumindest stark angeslagen.'

Inderdaad vinden de genoemde Salpeteur en Verbruggen dat de deelname van de Bergdivisie aan de slag vermoedelijk beslissend was. Beiden hechten dus meer belang aan het initiatief van de Brabantse koalitie dan aan de aarzelingen van de Keulse aartsbisschop. Van Heelu weidt opvallend veel woorden aan de krijgsverrichtingen van de in zijn ogen minderwaardige plattelanders. Zie bijvoorbeeld de lotgevallen van Battele waardoor een omsingeling tot stand kwam. Ik denk dat Van Heelu gelijk heeft, want de harde wijze van strijden zal haar uitwerking zeker niet gemist hebben. Tegen Salpeteur en Verbruggen pleit de kroniektekst waaruit blijkt dat Siegfried reeds door de Brabanders overmeesterd was en de nadering van de Bergdivisie zijn overgave niet heeft veroorzaakt, doch slechts bespoedigd. Van Heelu geeft in dit verband ook nadere inlichtingen over de troepensterkte van het archiepiscopale leger: Siegfrieds scharen waren uitgedund doordat Maaslanders en Roerenaren zojuist het slagveld verlaten hadden.
Het voordeel van de visie van Lehnart is zijn nadruk op de zowel zeer breed als chaotisch opgezette aanval door de Keulse koalitie. Van Heelu spekuleert over de beweegredenen die tot dit ongedisciplineerde optreden hebben geleid. Was het uit onderschatting van de Brabantse slagkracht of juist uit vrees voor het Brabantse aangrijpen? 'Welc si / Die rechte waerheit van desen, / Dies willic onbegrepen wesen; / Want dat een van

Na de slag bij Woeringen, Nicaise de Keyser, 1839. Musée Royaux des Beaux Arts, Brussel. In het midden Jan I die door de heer Van Wesemale (zonder helm) wordt toegesproken. Rechts, staande en terneergeslagen, de blonde bisschop Siegfried en de donkere Reinoud van Gelre.

beiden was weer'. Honderd regels verderop in zijn relaas laat de chroniqueur de heer Berroot van Halloes tegenover zijn bevelhebber, graaf Hendrik van Luxemburg uitroepen: 'Ay mi dan, ay mi! / Hoe hebben wi aldus ghevaren, Dat te broken syn onse scaren? / Wi toenen dat wi haers niet en roeken (=achten).' De graaf kon een dergelijke zienswijze weliswaar niet loochenen en beval zijn ridders onverschrokken te zijn en de eer van de Luxemburgers hoog te houden. Daarna liet hij z'n vizier dat aan een ketting op zijn paard hing gereed maken zodat deze geplaatst kon worden en hij de strijd kon aanvangen.

Lehnart stelt dat het voor een aanvoerder onmogelijk was om in een eenmaal uitgebroken gevecht zijn troepen te besturen. De beste legerleider is daarom niet een uitmuntende taktikus, maar een charismatische gestalte die in de voorste linies al vechtende het goede voorbeeld geeft. Zijn banier en bazuinen vervullen daarbij een bevestigende rol. Zodra zo'n leider uitvalt, valt ook de gevechtskracht van de eenheid uit; 'So scheint der Tod des Grafen von Luxemburg und seinen Brüder auf dem Höhepunkt der Schlacht neben dem oben geschilderten taktischen Fehler des Kölner Erzbischofs der Hauptgrund für dessen Niederlage gewesen zu sein.' Een van de weinige argumenten die Lehnart hier ter adstruktie uit de rijmkroniek had kunnen destilleren is de passage over het uitblijven van Brabants bazuingeschal ten tijde van de zware gekombineerde vijandelijke aanval. Het betreft hier een reaktie op het sneuvelen van het strijdros van de Brabantse banierdrager: 'Doen moeste sinken die baniere / Van Brabant, sonder ghwere, / Doen dat sagen die minstrere, ('trompetters') / Dat die baniere onder sanc, / Doen lieten si hare geclanc, Ende haer blasen metten bosinen (bazuinen)'. Dit moment was inderdaad voor de Brabantse

defensie een der kritiekste.
Toch is de interpretatie van Lehnart niet onomstotelijk, aangezien enerzijds de Luxemburgse Waelrave van Monyoye de commandant was van de laatste tegenaanval. Anderzijds is het unfair tegenover hertog Jan, omdat hij op het geëigende moment aanviel - namelijk toen de vijandelijke opmars slecht gekoördineerd werd. Bovendien laat Lehnart na de vrij omvangrijke desertie in de aartsbisschoppelijke koalitie te benadrukken. Nog een laatste woord over de aanval van de Bergdivisie. In zijn terecht veelgeprezen standaardwerk *The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Ages* schrijft Verbruggen; nadat hij de lotgevallen van de schildknaap Battele heeft uiteengezet: 'Now the flank became the decisive sector. As soon as the archbishop saw these rough peasants appearing behind his troops, he would have given himself up at once to Godfrey of Brabant lather than fall into the hands of his own citizens. But the ground between them was so heaped with dead horses that the archbishop could not carry out his intention, and had to give himself up to his neighbour, Adolf of Berg'. Is deze beschrijving van de gebeurtenisgen geheel in overeenstemming met onze geschreven bron? Verbruggen voert Battele te vroeg ten tonele, want bij Van Heelu wordt eerst Siegfried gevangengenomen en pas 200 regels verderop vindt de omsingeling onder leiding van Battele plaats. Zoals in de vorige paragraaf vermeld, is het volgens de chroniqueur uitsluitend de verdienste van Brabant geweest dat de kerkvorst overweldigd werd. Verbruggen kan daarentegen met een beroep op Van Heelu verklaren dat hij zich inderdaad eerst aan de Bergse ruiterij overgaf (die Siegfried alsnog aan de Brabantse ridders uitleverde). De beste verklaring voor het feit dat hij in eerste instantie door de mannen van de Bergdivisie werd gegrepen - tegen zijn wil, want hij was toch bang voor deze militia? - is, dat zijn eigen formaties wel degelijk omsingeld waren en vernietigd werden. In dit geval wil Van Heelu, wanneer hij jaren later al deze gebeurtenissen op schrift stelt, de heldendaden van de Brabantse troepen mooier voorstellen dan ze in werkelijkheid waren. Hij heeft dan opzettelijk de chronologie veranderd en 'gewoon' wat meer de klemtoon gelegd op de Brabantse inspanningen, zonder zich al te zeer zorgen te maken over het feit hoe het mogelijk is dat de mannen van Berg in een positie verkeerden dat ze de bisschop eerder te pakken hadden dan hun bondgenoten. Het is opvallend dat Verbruggen dit probleem niet lijkt te onderkennen in zijn analyse van de slag.

Overigens maakt ook Lehnart zich hierover geen zorgen; hij verbaast zich - in tegenstelling tot Verbruggen - over het tijdstip, ongeveer drie uur in de namiddag, waarop de Bergdivisie in aktie komt; 'Demnach hätten rund 20 Prozent von Johanns Reiterei dem Kampf fünf Stunden lang tatenlos zugesehen.' Misschien bezat hertog Jan wel zoveel inzicht in het verloop van de strijd, dat hij het raadzamer achtte om zijn reserves niet vóór de middag in te zetten, maar eerst dan wanneer een situatie in zijn voordeel zou zijn ontstaan. Hij zou aldus deze niet alleen konsolideren, doch tevens uitbuiten. Een geheel andere verklaring is die van de gewoonte in die jaren om ongeorganiseerd voetvolk (ook al is dit vergezeld van ruiterij) zo lang mogelijk buiten de gevechten te houden. Hertog Jan van Brabant was immers genoeg heer om te weten dat veldslagen er zijn voor de ridders, toegegeven; dit is een middeleeuwse gedachte. Een gedachte die militair gezien reeds in de 14 eeuw aan relevantie zou inboeten.
De konklusie van Euler-Schmidt gaat vermoedelijk wat ver: 'Mit dem Sieg von 1288 hatte der herzog von Brabant eine zentrale Machtsposition im Nordwesten Europas gewonnen und damit die Grundlage für den belgischen Staat überhaupt gelgt.' Ook de woorden van De Ridder 'een door dynastieke aanhankelijkheid gedragen nationaalgevoel' als het gaat om de steun van het gewest Brabant aan de hertog doen anachronistisch aan. Het is een feit dat Brabant na Woeringen een zowel politieke als economische grootmacht in Noord-West Europa was. Enfin, de Vlamingen zijn trots op hun Guldensporenslag en de Brabanders hebben hun Woerin-

gen. In welke mate de historische ontwikkeling op lange termijn van de graafschap of het hertogdom het direkte gevolg is van de gebeurtenissen uit 1302 of 1288 is vakwetenschappelijk vaak dubieus of ongewis. Een wandeling langs de Leie bij Kortrijk of over de Alte Römerstrasse bij Worringen doet dit reed vermoeden . .

Aanmeldingsformulier
JAARLIJKSE ALGEMENE LEDENVERGADERING

Ondergetekende: ..... (naam)

..... (adres) ..... (woonplaats)
zal de jaarlijkse algemene ledenvergadering op 11 nov. a.s. bijwonen. Hij/zij*) neemt als introducé(e)(s) mee . . . personen.
Hij/zij*) zal de kosten (*f* 20,- per persoon mèt lunch of *f* 5,- per persoon zònder lunch) vooraf gireren aan de penningmeester van 'Mars et Historia' te Wassenaar, giro: **29 40 790.**

Hij/zij*) wenst wel/niet*) te beschikken over tafelruimte t.b.v. de ruilbeurs.

Hij/zij*) stelt onderstaande artikelen ter beschikking voor de veiling t.b.v. de 'Stichting Diekerhoff-fonds':

.....

.....

(eventueel vervolgen met bijlage(n).

(plaats) ..... (datum) .....

Handtekening: .....
*) Doorhalen wat niet gewenst is.

Vóór 20 oktober opsturen naar J. van den Berg, Cronestein 85, 2804 EL Gouda.
(Indien U ons mooie blad niet wilt beschadigen, gebruik dan een briefkaart.)

GAARNE DUIDELIJK INVULLEN *MET* OF *ZONDER* LUNCH.

BESTUURSMEDEDELINGEN

JAARLIJKSE ALGEMENE LEDENVERGADERING 1989

De algemene ledenvergadering 1989 vindt plaats op **zaterdag 11 november a.s.** in het Militaire Luchtvaart Museum te Soesterberg. Van 10.00 uur tot 12.30 uur krijgen de leden gelegenheid deel te nemen aan de traditionele ruilbeurs.
Na de lunch, die vanaf 12.30 uur kan worden genoten, zal onder leiding van ons bestuurslid, de generaal-majoor der Koninklijke Marechaussee b.d. F.J. van Lier, de veiling ten behoeve van de Stichting Diekerhoff-fonds plaatsvinden.

Willen de leden die voor deze veiling boeken, prenten, uniformstukken, emblemen, medailles, militaire figuren, grammofoonplaten met militaire muziek, historische militaire tijdschriften of wat dan ook, als het maar op militair historisch gebied is, beschikbaar stellen, dit eveneens vermelden op het elders in dit nummer geplaatste aanmeldingsformulier. Mochten er leden zijn, die door omstandigheden de jaarvergadering niet kunnen bezoeken, maar toch het een en ander willen aanbieden, dan zijn de bestuursleden gaarne bereid dit in ontvangst te nemen. U kunt natuurlijk ook even langs komen in het Militaire Luchtvaart Museum (dinsdag tot en met vrijdag van 10.00 tot 16.30 uur).

Vervolgens houdt luitenant-kolonel der Koninklijke Marechaussee b.d. G. van Zuydam een lezing over 175-jaar Koninklijke Marechaussee. De dag wordt afgesloten met de jaarlijkse algemene ledenvergadering.

Tot 11 november.

Het Bestuur

Jaarverslag van de secretaris Periode juli 1988-juli 1989

A. **Bestuur:**
de samenstelling van het bestuur is ongewijzigd gebleven.

B. **Correspondentschappen:**
nr. 15 'Koninklijke Marine' dat tijdelijk werd waargenomen door de heer M.K. Zaagman (corr.nr. 9) staat nu onder leiding van de heer B.E. Stuit.

C. **Evenementen:**
20 augustus 1988 verscheen in de serie gewijd aan Nederlandse schilders van militaire taferelen onze derde envelop met als onderwerp J.W. van Oorschot.
1 oktober 1988 najaarsexcursie naar Maastricht, die een succes werd mede door de goede organisatie van onze leden de heren E.H. Brongers en J.V.H. Notermans.
8 april 1989 filmdag te Soesterberg met historische films uit de jaren dertig en de tweede wereldoorlog. 's Middags hield de heer dr. C.M. Schulten een interessante lezing over 'de mobilisaties van 1914-1918' en '1939-1940'.
19 mei 1989 voorjaarsexcursie naar Arnhem, waar 'Bronbeek' en het museum 'Grenadiers en Jagers' werden bezocht.

D. **Vergaderingen:**
5 november 1988 jaarlijkse ledenvergadering te Soesterberg met een ruilbeurs en veiling t.b.v. de stichting 'Diekerhoff-fonds' o.l.v. onze vice-voorzitter, de heer F.J. van Lier. Verder een lezing die over 'de Armada' zou gaan, doch door onvoorziene omstandigheden op het nippertje niet kon doorgaan. De heer drs. H. de Bles was echter bereid een lezing te houden over '175 jaar Koninklijke Marine'.
10 juni 1989 jaarlijkse bijeenkomst van bestuur met de afdelingscorrespondenten in het Koninklijk leger- en wapenmuseum 'Generaal Hoefer' te Delft. Na de lunch leidde de heer Smits Jr. ons enthousiast door het museum.
Het algemeen bestuur heeft in het verslagjaar 7 maal vergaderd te weten te Breda, Buren (2 x), Delft, Veghel, Wassenaar en Zurich (Fr.).

E. **Correspondentie en contacten:**
Aan Z.K.H. Prins Bernhard der Nederlanden werd tijdens onze ledenvergadering een telegram gezonden.
Op 18 maart 1989 vond een bijeenkomst van bestuur met de oud-bestuursleden plaats in het museum 'Bevrijdende Vleugels' van de heer J.M.J.M. Driessen te Veghel (NBr.).

Uit het groter wordend aantal verzoeken om inlichtingen van uiteenlopende aard blijkt, dat onze vereniging steeds meer bekendheid krijgt
De heren Van den Berg, Bloemendaal (en zonen) zijn zeer actief voor onze vereniging tijdens open dagen van de KL, Koninklijke Marine en KLu.
De voorzitter en overige bestuursleden vertegenwoordigden 'N.V.M.H. Mars et Historia' bij diverse evenementen in den lande o.a. bij openingen van tentoonstellingen, boekpresentaties en onthullingen van monumenten.
De goede samenwerking met andere verenigingen die zich bezig houden met diverse aspecten op militair gebied, zoals bijvoorbeeld de 'International Music Society' en de 'Documentatiegroep 1940-1945' zet zich voort.

F. **Lustrum 1991:**
De lustrumcommissie is inmiddels ingesteld en bestaat uit de heren jhr. mr. D.J.H.N. den Beer Poortugael, J. van den Berg, B.C. Cats, dr. P. Snapper, B.W. Wagenaar en J. Zijderveld (zie mei/juni 1989 nummer van 'Mars et Historia' blz. 29). Er zal, evenals bij de vorige lustra, een lustrumnummer van 'Mars et Historia' verschijnen.

G. **Ledental:**
In mijn laatste verslag vroeg ik mij af of mijn droom, dat ieder lid een lid zou aanbrengen zou uitkomen. Hoewel deze droom niet is uitgekomen tot nu toe, zijn we wel op de goede weg! We hebben nu 469 leden. Maakt onze vereniging sterk, maakt van ledenwerving werk!

P.H.Th.Dumon, secretaris.

Agenda voor de 23ste Algemene Ledenvergadering

1. Opening
2. Notulen van de 22ste Algemene Ledenvergadering (zie 'Mars et Historia', 22ste jrg. nr. 6 nov./dec. 1988).
3. Mededelingen van de voorzitter
4. Ingekomen stukken
5. Jaarverslag van de secretaris (elders in dit blad)
6. Financieel overzicht 1988 (elders in dit blad)
7. Verslag kascommissie 1988-1989
8. Benoeming kascommissie 1989-1990
9. Stichting Diekerhoff-fonds
10. 'Mars et Historia'
11. Vijfde lustrum (in 1991)
12. Bestuursmutaties (volgens rooster zijn aan de beurt om af te treden de heren F.J. van Lier en E.W. van Popta (beiden stellen zich herkiesbaar).
    Namen van eventuele kandidaten dienen vóór 1 oktober a.s. gesteund door de handtekeningen van tenminste 10 leden in het bezit te zijn van de secretaris.
13. Rondvraag
14. Sluiting.

DAGINDELING JAARVERGADERING

09.00 uur	Inrichting ruilbeurs (tot 09.45 uur)
10.00 uur	Ruilbeurs
12.30 uur	Lunch
13.30 uur	Veiling t.b.v. de Stichting Diekerhoff-fonds
14.00 uur	Lezing te houden door de luitenant-kolonel der Koninklijke Marechaussee b.d. G. van Zuydam (afd.corr. 16) over 175 jaar Koninklijke Marechaussee.
15.00 uur	Pauze
15.30 uur	Jaarlijkse Algemene Ledenvergadering
16.30 uur	Sluiting.

11e Opgave van aanvulling en wijziging op de ledenlijst van september 1987

Nieuwe leden:
Kloet, M. van der, Schubertkade 32, 1817 GB Alkmaar (14),(19)
Rietmulder, J.J., Baron van Ghentlaan 8, 2253 TL Voorschoten (X) Geschiedenis van de artillerie: m.n. Kust- en Rijdende artillerie, Cavalerie, Intendance, Ned. Kazernes, Tweede Wereldoorlog
Schoonenberg, A.L.M. ,Stadhouderslaan 66, 3761 EM Soestdijk (X), algemeen
Slot, C.W., Willem van Noortstraat 180, 3514 GJ Utrecht Kon. Landmacht ná 1939, (19), militaire meteorologische diensten.

Adreswijziging:
Arens, J.H., W. Marislaan 619, 6717 HC Ede.
Lancker, A.F., Weidemolen 56 ,1703 TB Heerhugowaard.
Mulder, H.J., Arnhemse Bovenweg 33/107, 3708 AA Zeist.
Ward, O.G., Fazantenerf 11, 3403 ZR IJsselstein (U).

Overleden:
Het bestuur deelt met leedwezen mee dat is overleden:
Mr. J.P. Janssen, Brahmsstraat 12/2, 1077 HH Amsterdam.

Vertrokken, adres onbekend:
Gravestein, D., Veenendaalkade 379, 2547 AK 's-Gravenhage.
Heidema, K., Blaauwslaan 13, 9628 BH Siddeburen.
Mosterd, P.J., Kettingstraat 14, 5611 RD Eindhoven.

Correcties:
Evers, ir. H.B., Ballemanweg dit moet zijn: Ballemanseweg 14, 4855 AP Galder.
Leeuwenstein, drs. W., Gunterstein 1 dit moet zijn: 61, 1081 CH Amsterdam.

Ledenbestand 10e opgave:	469
Nieuwe leden:	4
	473
Overleden:	1
Vertrokken adres onbekend:	3
	469

HISTORISCHE UNIFORMKALENDER 1990

Vanwege de geringe belangstelling (vorig jaar slechts tien bestellingen), heeft het bestuur besloten de historische uniformkalender niet meer via de vereniging te verkopen.
Overigens kunt U de kalender ook via de erkende boekhandel bestellen.

Het Bestuur

'Hr.Ms. Thetis en haar opleidingen'

De Duik- en Demonteerschool van de Koninklijke Marine

Het ochtendprogramma van onze najaarsexcursie, woensdag 27 september a.s., zal geheel zijn gewijd aan de Duik- en Demonteerschool van de Koninklijke Marine aan boord van Hr.Ms. Thetis.
Het speciaal voor dit doel gebouwde schip is vernoemd naar de zeenimf Thetis,
een van de vijftig dochters van de zeegod Nereus.
Het schip ligt afgemeerd in de haven van Den Oever, gelegen aan het begin van de Hollandse zijde van de Afsluitdijk.
Het op 27 juni 1985 in dienst gestelde schip werd gebouwd bij de Koninklijke Maatschappij De Schelde te Vlissingen.
Den Oever is een ideale lokatie voor opleidingen zoals deze aan boord van Hr.Ms. Thetis worden gegeven. Binnen een straal van enkele honderden meters vindt men elke denkbare, in de Nederlandse wateren voorkomende, situatie om het duiken te beoefenen. Er kan tot 36 meter diepte gedoken worden in stromend of stilstaand zout of zoet water. Daarnaast heeft men de keus tussen een vlakke zandbodem of een dikke modderlaag.

Aan een duiker of kikvorsman worden zeer hoge fysieke en mentale eisen gesteld, de selectie is dan ook erg streng. Vóór een kandidaat in de keuringscyclus wordt opgenomen, dient hij eerst een zwemproef af te leggen. Vervolgens volgt een reeks testen bij de afdeling Bijzonder Psychologisch Onderzoek van het Marine Keurings- en Selectiecentrum te Amsterdam. De medische keuring vindt plaats bij het Duikmedisch Centrum in Den Helder.

De belangrijkste opleidingen zijn: Duikofficier, Officier, Kikvorsman, Hulpofficier, Duikmeester, Instructeur Kikvorsman, Seinmeester, Duiker, Kikvorsman, Scheepsduiker, Duikziekenverpleger en Demolitie.
Bepaalde categorieën duikers komen als onderofficier in aanmerking voor de voortgezette opleidingen tot het brevet Seinmeester c.q. Duikmeester. Bij deze opleidingen wordt de nadruk gelegd op het leiding geven bij alle voorkomende duikwerkzaamheden en het onder toezicht of zelfstandig demonteren en ruimen van bommen en mijnen. Langs de Nederlands kust en op de bodem van de Noordzee bevinden zich nog veel uit de 1e en 2e Wereldoorlog daterende explosieven die worden geruimd door het personeel van de Duik- en Demonteerschool van de Mijnendienst.

Naast de Duik- en Demonteerschool is aan

Kikvorsmannen in opleiding.

boord van Hr.Ms. Thetis ook de Amfibische Sectie Korps Mariniers gehuisvest.
De vaste bemanning bestaat uit ruim 100 Marinemannen en -vrouwen. Met cursisten worden er pieken bereikt van ruim 200 personen. Ter ondersteuning van de opleidingen beschikt men tevens over een kleine vloot vaartuigen van diverse pluimage.

Op 27 september kunt U kennis maken met dit veelzijdige onderdeel van onze Koninklijke Marine.

TOT DAN!

Met dank aan de Commandant van Hr. Ms. Thetis, voor het beschikbaarstellen van bovenstaande informatie. De bij dit artikel geplaatste foto's zijn welwillend ter beschikking gesteld door de Audio-Visuele Dienst van de Koninklijke Marine te Valkenburg, ook daarvoor onze bijzondere dank.

PROGRAMMA NAJAARSEXCURSIE 1989

Datum: woensdag 27 september a.s.

Ochtendprogramma:
Bezoek aan de Duikopleidingen Koninklijke Marine te Den Oever

10.00 uur Aankomst met koffie a.b. Hr.Ms. Thetis.
10.30 uur Briefing over duikopleidingen Koninklijke Marine.
11.00 uur Rondleiding met demonstratie.
12.00 uur Aperitief (voor eigen rekening).
12.30 uur Lunch (Nassi Goreng).
13.30 uur Vertrek.

Middagprogramma:
14.15 uur Aankomst Kornwerderzand.
14.20 uur Inleiding over de Kazematten van Kornwerderzand.
14.40 uur Rondleiding door de Kazematten.
16.00 uur Einde en vertrek.

Busverbindingen met Den Oever

Vanuit Alkmaar:	lijn 72 en 76	Vanuit Amsterdam:	lijn 65
Vanuit Leeuwarden:	lijn 72 en 76		Vertrek vanaf NS-station.

Hr.Ms. Thetis omringd door vaartuigen van diverse pluimage.

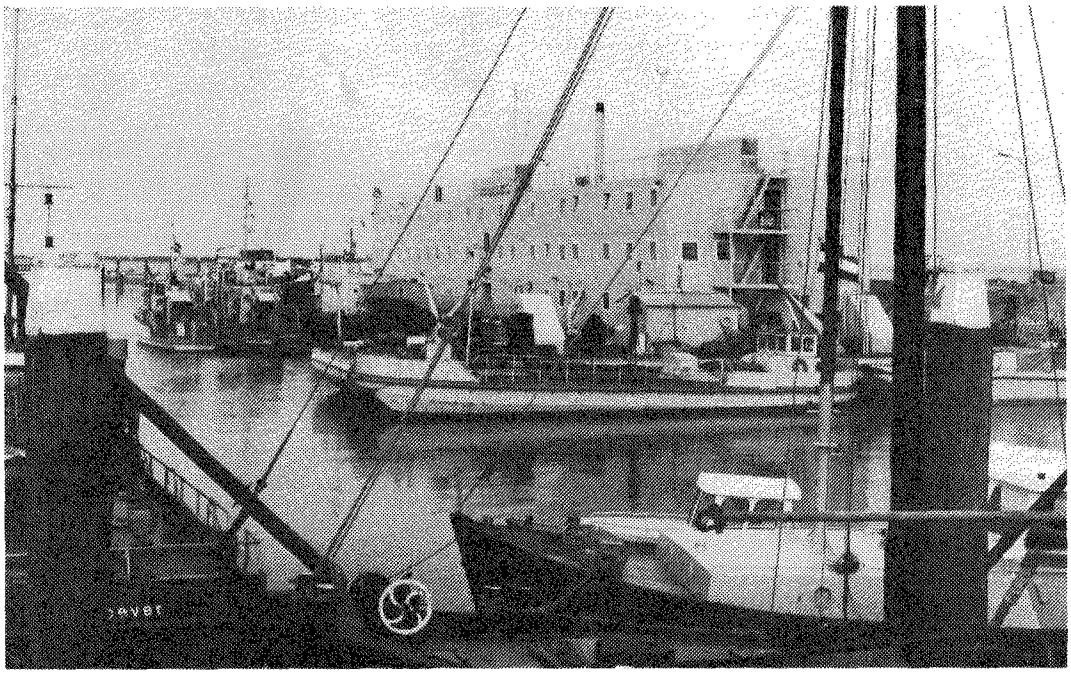

STAAT VAN BATEN EN LASTEN

	1988		1987	
Baten				
Giften	750			-
Contributie	13.292		13.927	
Rente	832		799	
Advertenties	360		360	
Resultaat verkopen en evenementen	182		1.477	
Totaal baten		15.416		16.563
Lasten				
Druk- verzend- en overige kosten Mars et Historia	15.326		14.151	
Bestuurs- en algemene kosten	265		686	
Portokosten	651		1.136	
Ledenwerving	-		50	
Totaal lasten		16.242		16.023
Nadelig resp. batig saldo		-/- 826		540
Voorstel tot verdeling:				
Toevoeging lustrumfonds (doelgiften)		100		540
Onttrekking resp. toevoeging kapitaal		-/- 926		-
		-/- 826		540

BALANS

Waarborgsom PTT	50	50
Te vorderen contributie	700	pm
Overige vorderingen	572	278
Bank	2.231	1.062
Giro	3.088	4.964
Beleggingsrekeningen	14.263	13.794
	20.904	20.148
Kapitaal	12.365	13.291
Lustrumfonds	2.431	2.331
Kosten Mars et Historia	4.500	2.000
Vooruitontvangen contributie	245	227
Overige schulden	1.363	2.299
	20.904	20.148

BOEKBESPREKING

Wapens, vlaggen en zegels van Nederland, door T. van der Laars, uitgegeven in 1913, nu in facsimile-herdruk verschenen bij uitgeverij Atrium te Alphen aan den Rijn. Prijs *f* 29,50, geb. 176 blz.

Het origineel van dit boek van de bekende heraldicus en begaafde heraldisch tekenaar T. van der Laars (1861-1939) is nog uitsluitend antiquarisch te verkrijgen. Geïnteresseerden in geschiedenis, heraldiek en banistiek hebben er veel voor over gehad dit boek te bemachtigen, maar dikwuls zonder succes.
Verlucht met veel fraaie afbeeldingen wordt de geschiedenis van ons land vanaf de vroegste tijden beschreven aan de hand van emblemen en wapens, waarvan vele tot op de huidige dag voortleven. Van de Romeinse adelaar, de wapens van de hertogen en graven in de middeleeuwen naar de Staatse leeuw tot het Koninkrijkswapen van nu.

Hoe bijvoorbeeld de rode leeuw op goud van Holland met kleurverwisseling tot het Staatse wapen is geworden en vervolgens hoe de daaraan toegevoegde attributen van pijlbundel (eenheid) en zwaard (kracht) tot in het door ons Koninkrijk gevoerde wapen voortleven wordt goed gedocumenteerd verteld. Uitputtend wordt ook de wordingsgeschiedenis van de provinciewapens beschreven.
Het is een loffelijk initiatief van de uitgeverij Atrium dit zeldzame boek, dat gerust een standaardwerk genoemd mag worden, in facsimile uit te geven.
Het is gedrukt op hetzelfde fraaie stevige glanzende papier als het origineel en ook van hetzelfde formaat. De vele afbeeldingen zijn een lust voor het oog en van zeer goede kwaliteit. De kleurenplaten zijn op andere plaatsen dan in het origineel aangebracht en enigszins fletser afgedrukt, hetgeen echter in het geheel niet hinderlijk is en niets afdoet aan de duidelijkheid.
Voor beoefenaren van de heraldiek, maar zeker ook voor onze leden die geïnteresseerd zijn in militaire emblemen, ridderorden en onderscheidingen, vaandels en standaarden, alsmede voor hen die de militaire geschiedenis in zijn algemeenheid beoefenen, is deze facsimile-herdruk een uitkomst en zal een sieraad zijn in hun boekenkast.

De lage prijs voor dit bijzonder mooie boek hoeft voor niemand een beletsel te zijn dit standaardwerk aan te schaffen. Het is uitsluitend verkrijgbaar via de bij ICOB aangesloten boekhandels.

H. Muller

De vierde SMV-ruilbeurs van dit jaar zal worden gehouden op **zondag 3 sept. a.s. van 11.15 tot ca. 16.30 uur** in sportcentrum 'De Bun', Bovenweg 5 te Huizen (NH). De toegangsprijs is *f* 3,50 per persoon, kinderen onder de tien jaar en onder geleide gratis.
Militaria, zoals uniformen, onderscheidingstekenen, decoraties, hoofddeksels, helmen, uitrustingsstukken, sabels en bajonetten zullen er te zien, te ruil of tegen billijke prijzen te koop zijn. Er is een bar voor drankjes en hapjes geopend en voor de meegekomen gezinsleden is de bowlingbaan en het zwembad beschikbaar. Er is voldoende parkeerruimte aanwezig.
Alle leden van 'Mars et Historia' en hun gezinsleden zijn van harte welkom. Sportcentrum 'De Bun' is met openbaar vervoer bereikbaar met de NS tot het station Naarden-Bussum en vandaar met de streekbus tot Huizen-Bovenweg; met eigen vervoer via de A1 tot de aansluiting A27, aldaar de borden Almere en de afslag Huizen volgen.

Voor nadere informatie bel: 070-648276.

RUILBEURS OVERLOON

Op zaterdag 21 oktober a.s. zal in het Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum te Overloon een ruilbeurs van militaria worden georganiseerd door de zorg van de 'Kiwanis Club Venray', waarvan de opbrengst zal worden besteed aan verbetering van de toegankelijkheid van het museum door het aanbrengen van een invalidenlift voor de multifunctionele film-, expositie- en congreszaal.
Voor deelname is tafelhuur verschuldigd voor een bedrag van *f* 6,- per strekkende meter. Men beschikt hiervoor over een verwarmde tent van 350 m^2 voorzien van schragen en planken. Vanaf 09.00 uur kan met het inrichten van de tafels worden begonnen. De beurs wordt geopend om 10.00 uur.
Tafelruimte, zowel voor ruilen als voor het opstellen van een tentoonstelling kan worden gereserveerd bij mevrouw P.H.Th. Dumon, Aart van der Leeuwlaan 56, 2624 LD Delft zowel schriftelijk als telefonisch (015-567564).
Aan de beursdeelnemers wordt een gratis toegangskaart voor het museum verstrekt, zodat dan ook de Russische tentoonstelling 'Wij herinneren ons' kan worden bezocht.
'Keep them rolling' heeft toegezegd met een groot aantal voertuigen aanwezig te zijn.

De 'Kiwanis Club' is een grote internationale service-organisatie, die ten doel heeft het meebouwen aan dienstverlening ten behoeve van de maatschappij, uitsluitend op 'non-profit' basis. Zo adopteert men projecten, die niet onder enige subsidieregeling vallen en waarvan het project te Overloon er dus één is.

Voor deze dag zal in de regionale en landelijke pers veel publiciteit worden gemaakt.

BOUTIQUE DE LA GRANDE ARMÉE

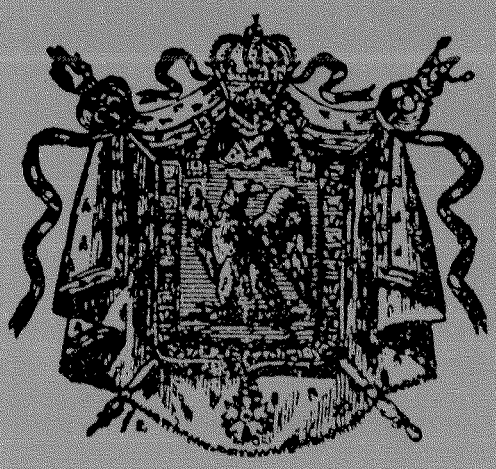

Het adres voor Historische Militaire en Civiele figuren, boeken, prenten, tijdschriften, wargame en alle verdere informatie op dit gebied.

geopend
Woensdag t/m Zaterdag
10.00 - 18.00 uur

W. C. J. EN I. S. SCHOPPEN
Willem de Zwijgerlaan 120
2582 EV Den Haag
Holland
Tel 070-541039

DE DONDERBUS

Inkoop Verkoop Ruil

Antieke wapens, Orden, Militaria, Uniformen, Uitrustingsstukken, Documentatie Eerste en Tweede Wereldoorlog. Aankopen van gehele verzamelingen.

Adres: Oostzeedijk beneden 231 A
3061 VW Rotterdam.
Geopend vrijdag 19-21 uur,
zaterdag 10-18 uur.
Telefoon: 010-4140267
01862-2338
3274 ZJ Blaaksedijk - NL